चोरचत्वारिंशी कथा

A SANSKRIT RENDERING

OF

ALI BABA & THE FORTY THIEVES

BY

GOVIND KRISHNA MODAK,

SANSKRIT TEACHER, NEW ENGLISH SCHOOL, POONA

Author of धातुनयकल्पद्रुम, *Exercises in Sanskrit Grammar and Translation*, सस्कृताचा अभ्यास, मराठीचें अतरगदर्शन
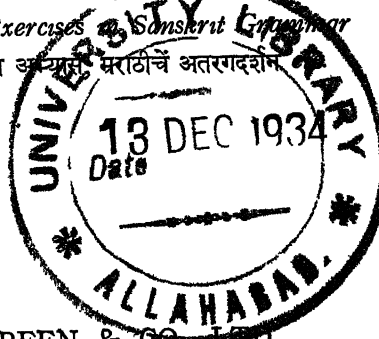
LONGMANS, GREEN & CO., LTD

53, Nicol Road, BOMBAY

FOREWORD
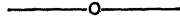
In presenting this rendering of the popular oriental tale of 'Ali Baba and the Forty Thieves,' into the Sanskrit language, to the student world, and to the reading public, Mr Modak has given evidence of his mastery over the classical language of India and has vindicated the claim of Sanskrit as an instrument of expressing in an incisive manner the most modern as well as the most ancient ideas In true oriental style, he has supplied the usual framework of the story—the fiction of a master inculcating a moral lesson upon his disciples by means of a story Another excellent feature—entirely an innovation of the author—is the introduction in proper places of epigrams and pithy sayings in verse form which give to the translation the appearance of an original work modelled on the pattern of the Hitopadeśa or the Pancatantra The Sanskrit language is unequalled in its power of concise metrical argument, and in its precision and adequacy as an instrument of expression A lover of Sanskrit, therefore, will be delighted to read these pages which will not fail to give him the impression that he is not reading a translation at all, but an original tale in Sanskrit If the translator creates this impression, he has truly succeeded , otherwise he will deserve Shelley's strictures on the headlong rashness of translation— 'It were as wise to cast a vio'et into a crucible that you might discover the formal principle of its colour and odour, as seek to transfuse from one language into another the creations of a poet The plant must spring again from its seed or it will bear no flower " This excellent remark lays down the very end and purpose of a translation

In the hands of Mr Modak, the language becomes a won derfully facile and fluid instrument of expressing the thought in the simplest and most natural way The language is simple, flowing and chaste, and I make no doubt that the book will serve as an excellent Sanskrit text not only in the class but outside it Even a student who has learnt just the bare elements of the language will be able to follow the story unaided—for if in places he will not understand the mean ing of a word or an expression,—yet the story interest will ensure that he journeys to the end Further to help the reader, the author has adopted—and I believe rightly and with good authority—a new and natural punctuation, stopping where one is expected to stop in the reading, and not combining the vowels and consonants according to the rules of Sandhi

The book is on the whole, excellent reading, and it is to be hoped that the author will produce many others of its like

N G Suru
Professor of Sanskrit,
Nowrosji Wadia College, Poona

15th December 1933

श्रीः

नमो भगवते तुभ्यं वासुदेवाय धीमते ।
उपायेन हता येन कंसाद्या लोककण्टकाः ॥ १ ॥

अथैकदाचार्यो नीतिमुपदिदिक्षु प्रस्तावक्रमेण शिष्यानाह—

नरेण प्रतिकर्तव्याश्छद्मना च्छद्मवैरिणः ।
यथा ते दस्यवो दास्या मारजन्याततायिनः ॥ २ ॥

शिष्या पृच्छन्ति—कथमेतत् ? आचार्य प्राह—

अथेयमारभ्यते चोरचत्वारिंशी नाम कथा । यस्या अय प्रास्ताविक श्लोक ।

पुष्पंपुष्पं विचिन्वीत मूलच्छेदं न कारयेत् ।
मालाकार इवारामे न यथाङ्गारकारकः ॥ ३ ॥

प्रथमो भागः

वनगता गुहा

काकतालीयवत्प्राप्तं दृष्ट्वापि निधिमग्रतः ।
न स्वयं दैवमादत्ते पुरुषार्थमपेक्षते ॥ ४ ॥

१ पुरा पारसीकाना पुरे कश्यपोऽलिपर्वा चेति सहोदरौ वसत स्म । तयोर्जनको नातिप्रभूतधनो बभूव । सुतयोस्तुल्यवृत्तिरसौ मृत्यु सनिहित

प्रेक्ष्य निज वित्तादिक तयो सम व्यभजत् । येन तौ विभवाद्यर्जनविषये तुल्यावस्थौ स्याताम् । अथ कश्यप कस्यचिन्महाधनस्य पुत्रीमुदवहत् । येन स सपद्येव नगरवासिभिर्वणिग्वरैस्तुल्यविभवो बभूव । विविधैश्च विलासै कालमनयत् । तथा हि प्रभूतधनत्वात्, ईप्सित किमपि वस्तु तस्य दुरासद नासीत् ।

उक्त च—**अधनं दुर्बलं प्राहुर्धनेन बलवान्भवेत् ।**
सर्व धनवता प्राप्यं सर्व तरति कोशवान् ॥ ५ ॥

२ यथालिपर्वण, तथा तस्य श्वशुरस्यापि, अल्पमेव वित्तमासीत् । येन स नि श्रीक उटजे कृतावास, आत्मान च कलत्रापत्यानि च महता कष्टेन पुपोष । अपत्यान्यपि दरिद्रस्य तस्य बहूनि बभूवु ।

उक्त हि—**सन्ति पुत्राः सुबहवो दरिद्राणामनिच्छताम् ।**
न त्वेकोऽपि समृद्धानां विचित्रं विधिचेष्टितम् ॥ ६ ॥

असौ प्रत्यहमुषसि समुत्थाय, इन्धनच्छेदनाय विपिन व्रजति । छिन्नमिन्धन त्रयाणा गर्दभाना पृष्ठगत करोति । पुरमानयति । तत्र च विक्रीणीते । ततश्च लब्धेन धनेन वृत्तिं करोति ।

३. अथैकदालिपर्वा नित्यमिव वन गत । तत्र च गर्दभत्रयपर्याप्त काष्ठभार चिच्छेद । तत्क्षण च दूरे नभसि विसर्पत्पांसुपटल तस्य दृश्यतामगात् । तत्र च दत्तदृष्टिरय जज्ञौ— । यथा—एष रजस्तोम, एतमेव देशमुद्दिश्य सवेग प्रधावतामश्वारोहाणा बलेनोत्थाप्यते । मेने च— । यतोऽस्मिन् देशे राजपुरुषा न सचरन्ति, तत एभिस्तुरगसादिभिर्दस्युभिर्भाव्यम् ।
उक्त हि—

अराजकेषु राष्ट्रेषु धर्मो न व्यवतिष्ठते ।
नराः खादन्ति चान्योन्यं सर्वथा धिगराजकम् ॥ ७ ॥

ततोऽसावीदृश प्रच्छन्न किमपि स्थान लब्धु सर्वतो दृश व्यापारयामास, यत्र स चोरापक्रमण यावत्क्षेमेण निभृतस्तिष्ठेत् ।

४ चोरास्तु समीपागतान्प्रेक्ष्य, असौ सपदि निकटवर्तिन महीरुह-मारुरोह । तस्य शाखास्तथा विपुला पल्लवघनाश्चासन्, यथा तत्र स्थितोऽय स्त्रय कस्यापि दृष्टिगोचरो न भवेत् । भाविन त्वधोगत वृतान्त सर्वं द्रष्टु प्रभवेत् । ततो नातिदूरे विशाल शिलोच्चयो वर्तते स्म । ऋजून्नतस्य यस्य शिखर मनुजस्य दुरासदमासीत् । अथ ते हयस्था', शैलस्य पादमासाद्य, अवारोहन् । अलिपर्वा च तान्गणयित्वा विंशतिद्वयमितानजानात् । तै स्वस्वसप्तयो दृढगुल्मशाखासु बद्धा , तेषा वल्गा अपनीता , कण्ठेषु च धान्यस्यूता आसञ्जिता । अथ सर्वेऽपि ते स्वस्वपर्याणगोणीराददिरे । या भारवत्तया रजतमहारजताभ्या पूर्णा इवाबभु ।

५ अन्येभ्यो विशिष्टाकारस्तेषामेकतम , अलिपर्वणा नायकत्वेन गृहीत । स गोणीं पृष्ठेन वहन्, तस्यैव वृक्षस्याधस्तात्प्राप, यत्रालिपर्वा निलीनोऽतिष्ठत् । तत' कुञ्जमध्येन शैलाग्रभाग यावदसौ प्राप्नोत् । तत्र स्थित्वासौ पपाठ—

स्कन्दराज नमस्तेऽस्तु चौर्यपाटवदेशिक ।
दस्युदेव द्वारमिदं विवृतं कृपया कुरु ॥ ८ ॥

पठितमात्र एतस्मिन्पद्ये द्वारमेकमपावृतम् । येन गुहान्तर्गामी मार्ग. प्रकाशतामगात् । तेन मार्गेण सर्वानप्यनुचरान्प्रविष्टान्प्रेक्ष्य सोऽग्रणी. स्त्रयमपि प्रविष्टः । द्वार च स्वत एव सवृतम् ।

६ ते चोरा' कंचित्काल गुहायामेव तस्थु । तावत्तु स दारुभेदको वृक्ष एवाशरण स्थित' । यतोऽसौ चिन्तयामास—। अह चेदधुनैव वृक्षादवरोहेय, ते चोरा , अनपक्रान्त एव मयि, कदाचिद्बहिरागच्छेयु , मा च दृष्टमात्र गृह्णीयु —इति। अथ केनचित्कालेन द्वारमपावृतम् । तेन च प्रथम नायको बहिराजगाम । द्वारदेशे च स्थित्वा गोणीपाणीन्सर्वानपि सहचरान्बहिर्नि सरतो ददर्श । ततश्च पद्यमेतदपाठीत्—

स्कन्दराज नमस्तेऽस्तु चौर्यपाटवदेशिक ।
दस्युदेव द्वारमिदं संवृतं कृपया कुरु ॥ ९ ॥

पठितमात्रेऽस्मिन्पद्ये गुहाद्वार स्वयमेव सवव्रे । पूर्वमिवैतदपि पद्यमलिपर्वा स्फुटमाकर्णयत् । तूष्णीं चावर्त्य कण्ठगतमप्यकरोत् ।

७ अथ सर्वे तुरगसादिन , स्वतुरगानपनीतमुखस्यूतान्वल्गायुतानारोपितगोणिकान्विश्लिष्टगुल्मबन्धाश्च विधाय, समारोहन् । एव सर्वान्गमनोद्यतानालोक्य स नायकस्ताश्चकर्ष । क्षणेन च तै सह चक्षुर्विषयमतिचक्राम ।

८ एव तिरोहितास्तान्वीक्ष्य स काष्ठकर्तन समाशश्वास । स्वनिलय तु सहसा न तत्याज । स हि शशङ्के—। सद्य एवावतरेय चेत्, ममापक्रमणात्प्रागेव, कदाचिद्विस्मृत किमपि वस्तु नेतु चोर कश्चन निवर्तेत, दृष्टमात्र च मा बन्दीकुर्वीत—इति । अत स कंचित्काल तथैव निलीनः स्थित' ।

९ यत्पद्य पठित्वा चोराधिपो द्वारमपाववार तत्, यच्च पठित्वा तत्सववार तत्, उभे अपि स सम्यक्सस्मार । चिन्तयामास च—। अपि

नाम पूर्वपद्येन मया प्रोक्तेन द्वारमिद विघटेत ? । पश्यामि तावत् । धनागमस्तु सशयमारूढस्यापि भवेन्न वा । कुत पुनरनारूढस्य ? । तन्नून प्राणभयमगणयता मया द्वारविघटने यत्न आस्थेय' । तत. पर दैवस्यायत्तम् । उक्त हि—

न संशयमनारुह्य नरो भद्राणि पश्यति ।
आरुह्य संशयमपि यदि जीवति पश्यति ॥ १० ॥

एव विचिन्त्यासौ वृक्षतोऽवतीर्य गुल्ममध्येन शैलमुख यावद्व्राज, पद्य चैतत्पपाठ—

स्कन्दराज नमस्तेऽस्तु चौर्यपाटवदेशिक ।
दस्युदेव द्वारमिदं विवृतं कृपया कुरु ॥ ८ ॥

अस्मिन्गीतमात्रे द्वार तत्स्वय विवृतम् ।

१० तदा, अत्र गुहायामन्धतमसेन भाव्यम् । कथ चात्र सुखेन मम प्रवेशः स्यात् ? ।–इति शङ्कमान एव स', सर्वत. स्फुटप्रकाशा विस्तीर्णा शाला प्रेक्षते स्म । प्रेक्ष्य च भृश विसिष्मिये । सा शाला मनुजै शैलगर्भादुत्कीर्णासीत् । तद्गर्भश्च शिरोगतच्छिद्रप्रविष्टेन सहस्रकरकिरणनिकरेण समुद्भासितोऽवर्तत । तत्र तेन विविधानि भक्ष्याणि राशीकृतानि दृष्टानि । महार्घाणा चीनाशुकाना पटान्तराणा च कुथानामपि निचया सुरचिता निरूपिताः । कनकस्य रजतस्य च स्थूलस्थूलाः शलाका. सघशो विकीर्णा वीक्षिताः । तुन्दिलानि च निष्कपूर्णानि दृतिभाजनानि विलोकितानि । वस्तुजातमेतत्प्रत्यक्षीकुर्वतस्तस्य चेतसि समुदभूत्–। यथा—गुहेयमनेकान्युगपर्ययान्यावच्चोरनिलय. स्यात्–इति ।

११ अथासौ सत्वरमनन्तरकरणीय निश्चिकाय । सपदि च गुहान्त प्रविवेश । तत्क्षण च द्वार स्वय सवृतम् । न पुन सवृत्त तत्तस्य भयाय । स हि तदुद्घाटनरहस्यमजानात् । ततोऽसौ स्वर्णपूर्णास्तावतीरजिनगोणी-राददे, यावतीर्वोढु तस्य गर्दभा॰ प्रभवेयु । ताश्च गोणीर्यातायातैर्द्वार्देश-मानयत् ।

१२ अथ विवृतिमन्त्रेण द्वार विवृत्य ता गोणीर्निष्कास्य रासभपृष्ठान्या-रोप्य काष्ठैश्छादयामास । येन न कोऽपि ता पश्येत् । ततोऽसो द्वाराद्बहि स्थित्वा सवृतिमन्त्र व्याजहार । द्वार च सपदि सवृतम् । तद्धि, बहि स्थितेन तेन यावन्मन्त्रो नोच्चारित , तावद्विवृतमेवातिष्ठत् । ततोऽय द्रुततर स्वाम-नगर निवृत्त ।

द्वितीयो भागः

स्वर्णपरिमाणम्

भूतिं मनोऽतिगां प्राप्य दैवतः कृपणो जनः ।
नान्यतोऽलं गोपयितुं तां विस्मयवशं गतः ॥ ११ ॥

१. अथ गृह प्राप्य, अलिपर्वा बालेयानङ्गण प्रवेशयामास । बहिर्द्वार निपुण पिदधौ । गोणिकानामुपरि रचितानि काष्ठान्यपसारयामास च । ताश्च गृहे नीत्वा मञ्चकगतायाः पत्न्या पुर पङ्क्तिक्रमेण स्थापयामास ।

२ किमेतासु गोणीषु भवेत् ?—इति कौतुकाकृष्टा सा ता गोणीर्मन्द पस्पर्श । ताश्च द्रव्यगर्भा विज्ञाय, मुहूर्तं विस्मयपरवशा न किमपि वक्तु

शशाक। तया ह्येतावान्धनराशिरा जन्मन' कदापि नालोकितः। यत्स-
त्यम्, अखिलेऽपि जगति विद्यमानेन धनेन पिण्डीकृतेनाप्येतावता भाव्यम्—
इत्येतदपि तस्या' कल्पनासरणिं नावतीर्णपूर्वम्।

३ अथ मुहूर्तेनैव वाच प्रभवन्ती सा भर्तारमप्राक्षीत्—। कुत इदम्?
कथ वा समासादितम्? को वास्य स्वामी?—इति। एव पृष्टोऽसौ प्रत्युवाच—।
मा तावत्। क्षण जोषमास्व। यथाकाल सर्वमेतज्ज्ञास्यसि। तत स
सर्वा अपि गोणीर्भूमावेकैकश आवर्जयामास। सर्व च तद्गत धनमेकरा-
शीचकार। पुञ्जीभूत तत्कनक प्रेक्षमाणायास्तस्याश्चक्षुषी प्रतिजघान,
हृदय च लोभयामास।

४ साचिन्तयत्—। अहो शोभनम्, यदि सर्वमेतदस्मदीय स्यात्!
तथा हि सति भर्तुर्मे वनगमनेन वृक्षच्छेदनेन च प्रयोजनमेव न स्यात्।
नाप्यपराह्णसमय यावत्काष्ठपाटनेन। न वेन्धनविक्रयार्थमासाय नगरभ्रमणेन।
सर्वैरप्यस्माक मनोरथै सपत्तव्यम्। न वा पुनरस्माभिरायसितव्यमपि।

५ अथोभावपि तौ भूम्यामुपविष्टौ। अलिपर्वा च जायायै मूलतो
वर्णयामास—। कथ तेन तत्स्वर्णमासादितम्। अब्रवीच्च—। भूयश्च तत्र
गच्छेयम्। इतोऽपि प्रभूत धनमाहरेयम्। किंतु रहस्यमेतत्त्वया सर्वथा
रक्षणीयम्। तदधिकृत्य कस्मैचित्किंचिदपि न वक्तव्यम्।

६ आवयोरेव सर्वमेतद्वित्तम्—। इति विदित्वा सा गृहिणी हर्षनिर्भरा
बभूव। सपदि च, धनमान जिज्ञासुरसौ समुत्थाय तद्गता मुद्रा एकैकशो
भूयोभूयः सख्यातुमारेभे। ता भर्तोवाच—। प्रिये किमिदमारब्ध त्वया?
बहुलत्वान्नैतद्गणयितु शक्यम्। उद्याने गर्तामेका निर्माय स्वर्णमेतत्तत्र

निखनेव। ततश्च कालेकाले यथेष्टा मात्रामुद्धरिष्याव'। किंतु, सद्य एव धनमेतत्सुगुप्त कर्तव्यम्। मा कश्चित्तस्य वार्तामपि जानीयात्।

७ भार्या प्रत्युवाच—। नाथ युक्तमुक्त त्वया। किंतु, मास्तु सर्वथा सूक्ष्मत, यावत्सूक्ष्ममपि तावज्ज्ञातव्यमेवेद मया—। कियद्धनमावयोर्वर्तते। अतोऽह गत्वा कस्याश्चित्प्रतिवेशिन्या कुडवमेकमानेष्यामि। खननव्यापृते च त्वयि तद्वसु मास्यामि। एतस्मिन्भर्त्रा भणितम्—। किमेतेन धनेन मानतो ज्ञातेन? करोषि चेन्मद्वचनम्, तिष्ठतु तत्। अथ बलवती ते वाञ्छा, मीयतामिदम्। कस्मैचित्पुनर्नाख्यायताम्।

८ एव कथमपि भर्तुरनुज्ञा लब्ध्वा सा नातिदूरस्थित यातुरगारमगात्। ता चोपस्थाय मानभाण्ड ययाचे। तया भाषितम्—। एषाह ददामि। किं तूच्यता तावत्कियन्मान, लघु बृहद्वा, त्वयापेक्ष्यते। सा प्रत्यभाणीत्—। अल्पेनैव मानेन ममार्थ सपद्येत। तन्निशम्य कश्यपभार्या प्रत्युवाच—। क्षणमेक प्रतिपालय। यावदहमभ्यन्तरान्मानमानये।

९. अथान्तर्गता सा स्वगत बभाषे—। जानामि खलु गाढमकिंचनत्वमलिपर्वणः। तस्य गेहे कुतो मानपर्याप्तो धान्यराशि'? मानेन तस्य प्रयोजन स्यात्—इत्येतद्विचिन्तयन्त्या मम, यत्सत्य महान्विस्मयो जायते। मया पुनस्तत्कारण चातुर्येण ज्ञातु शक्यम्। एव विचार्यासौ, अन्तर्मान तलदेशे जतुलेशमासञ्जयामास। तच्च मान यातरमुपनीयाब्रवीत्—। किं करोमि? न मया मान शीघ्रमासादितम्। येन त्व कालप्रतीक्षा कारिता। एतत्त्व क्षन्तुमर्हसि।

तृतीयो भागः

भ्रातृद्वयम्

अहो धनवतामेव धनलोभो निरन्तरम् ।
पश्य कोटिद्वयोपेतं लक्षाय प्रणतं धनुः ॥ १२ ॥

१ अथालिपर्वणो भार्या गृह निवृत्ता । स्वर्णमुद्राश्च मातु प्रवृत्ता । सा तन्मान मुद्राभिर्भूयोभूय. पूरयामास रेचयामास च । वेदिकाया च नातितुङ्गान्मुद्रोच्चयान्रचयामास । ततोऽन्यतमोच्चयगतानि सुवर्णानि सा सकलयामास । ततश्चैकीभूत सुवर्णराशि' कतिमुद्रो भवेत्—इति सा बुबोध । एतदनुष्ठाय सा भर्तारमुपससार । तस्मै च मुद्रासख्या कथयामास । अनेन समयेन तस्य गर्ताखनन समाप्तप्रायमासीत् । यावच्चासौ कनकजातमगारत उद्यानमवहत्, तावत्सा मान प्रत्यर्पयितु गता । किंतु तया न लक्षितम्, यन्निष्क एको मानस्यान्तस्तले लग्नस्तिष्ठति—इति । अथ देवरभार्यामुपेत्याब्रवीत्—। मान ते मया तूर्णमानीतम् । अनुगृहीतास्मि भवत्या मान मानाय मह्य ददत्या—इति । तत सा गृह प्रति निवृत्ता ।

२ कश्यपपत्न्या चिन्तितमासीत्—। यथा दैवत' प्राप्त प्रभूत किमपि धान्य पिष्ट वा मातु मान मे यात्रा नीत भवेत्। तस्या च निष्क्रान्तायामेव, कश्यपवधूर्मानस्यान्तस्तल पाणिना परामृशत् । तत्र च हेमनिष्कमासक्तमासाद्य विस्मयवशमयासीत् ।

३ तदा, निर्धनो मे देवरो धनमधिगतवान्—इति मत्वा सा न तुतोष । किंतु सजातमत्सरा भृश विव्यथे । सा भूयोभूय स्वगत बभाषे—। कथं हताशौ मे देवरश्च याता च धनसपदा न केवलमावयो.

साम्य किंतु समधिकभाव स्पृशतः ? अहो अद्भुतम्, यद्भ्रातुर्मे काञ्चनस्य सचय ! स च न सख्यया सख्येय ! किंतु केवल मानेन मेय ! कुतोऽनेन देवहतकेन सर्वमिद समासादित स्यात् ?—इति तु दूरेण मे तर्कमतिवर्तते ।

४ समयेऽस्मिन्कश्यपो गृहे न सनिदधे । यथानित्यमखिल दिन पण्यशालायामतिवाह्य स प्रदोषे गृह प्रत्यागमत् । भ्रातुर्विभवातिशय श्रुत्वा भर्ता मे भृश विस्मयेत—इति तया चिन्तितम् । किंच, तमधिकृत्य भर्तार भाषितु सा बलवदुत्कण्ठिता । तदागमन च यावत्कथकथमपि काल यापयामास । चिन्तयामास च—। अहो मन्द कालो व्रजति ! अथ चिरेण गृहायात त सा बभाषे—। मन्ये त्वमात्मानमलिपर्वणो धनीयास कलयसि । किंतु भ्रान्तिरेवेय त्वदीया । स हि श्रीमत्त्वेन त्वत्तो भूयसातिरिच्यते । तदीय धन सख्यातिवर्तित्वान्मानेनैव परिच्छेदक्षमम् । एतदाकर्ण्य ता कश्यप. पप्रच्छ—। किमेतदुद्यते त्वया ? न खलु विभावयामि । स्फुट कथय ।

५ एव पृष्टा सा तमभाणीत्—। यात्रा मे मानभाण्ड याचित्वा नीत प्रत्यानीतं च । मया च निपुणोपायेन किमेनया मितम्—इति ज्ञातम् । एव भणित्वा सा तत्प्रत्यायनार्थं जातरूपनिष्क तस्मै दर्शयामास । स तु निष्क, पुरातनत्वान्मनुजकरादिना च भूय' स्पृष्टत्वात्तथा मसृण सजातः, यथा तद्गत राजमुद्रादिक स न विभावयामास ।

६ गर्भेश्वरीं कन्यामूढवान्कश्यप., दरिद्र कनीयासमात्मनो भ्रातर न जातु सस्नेहमुपाचरत् । न वा किमपि साहाय्य तस्यानुतष्ठौ । किं च सोदरोचितमादरपि तस्मै न दर्शयामास । उक्त हि—

अधनाद्धि निवर्तन्ते ज्ञातयः सुहृदोऽर्थिनः ।
अपुष्पादफलाद्वृक्षाद्यथा कृष्ण विहंगमाः ॥ १३ ॥
धनमाहुः पर धर्म धने सर्व प्रतिष्ठितम् ।
जीवन्ति धनिनो लोके मृता ये त्वधना नराः ॥ १४ ॥

अतोऽधुना भ्रात्रा भाग्यतो लब्ध धनराशिमाकर्णयत कश्यपस्य कुत परितोष ? केवल तीव्रो मत्सरानलस्तस्य चेतसि सधुक्षित । तौ दपती, अलिपर्वाणमुद्दिश्य, ईर्ष्यारोषकलुषचेतसौ बभूवतु । यत्सत्यम्, तमेवार्थं मनसि विपरिवर्तयन्कश्यपस्तस्या निशि क्षणमपि निद्रा नालभत ।

अन्येद्यु प्रागेव प्रभातादुत्थाय स क्रोधपरुष एव महता सरम्भेण भ्रातुर्निवेशन प्राप । त चानुयुयुजे—। रे अलिपर्वन्, त्व तावज्जनान्प्रत्याययितु प्रयतसे—। यत्त्वमतीव दुर्गत कष्टश्रित', किं बहुना याचकनिर्विशेषश्च । धन पुनस्ते न सख्येयम्, किंतु मेयम् । एतस्मिन्नलिपर्वा प्रत्युवाच—। आर्य, व्यक्तमुच्यताम् । नाह त्वदुक्त गृह्णामि ।

७ तदा कश्यपोऽब्रवीत्—। मद्वचसस्त्वमात्मानमगृहीतार्थ दर्शयसि । किंतु, किमनेन वाग्व्यवहारेण ? । एष निष्क एव त्वा गृहीतार्थं विधास्यति । एतावदुक्त्वा, भार्यादत्त स्वर्णनिष्क भ्रात्रे दर्शयित्वा कश्यपेन गदितम्—। निरूप्यतामेष निष्क । एष तस्य मानस्याभ्यन्तरे लग्नोऽभूत्, यत्त्वद्भार्यया मद्गेहिन्या सकाशान्नीतमासीत् । तद् ब्रूहि—। कियन्त ईदृशा निष्कास्त्वत्सनिधौ वर्तन्ते ।

८ एतन्निशम्यैवालिपर्वा विवेद—। यत्—आत्मनो धनागमवृत्त मा कस्यापि विदित भवतु—इति मयाभिलषितम् । तत्पुनर्मद्गृहिणीचापलात्कश्यपेन च तज्जायया च स्फुट विज्ञातम्—इति । किंतु ' जातस्याजनन

नास्ति'—इति विचिन्त्य, विस्मय वा विषाद वा लेशतोऽप्यनाविष्कुर्वन्स भ्रात्रे बभाषे—। आर्य सत्यमेतत्, यन्नाह तथा दरिद्रो यथा केचिन्मा गृह्णन्ति। सप्रति हि यावन्मे धन वर्तते तावत्कदापि मदीय स्यात्—इति न जातु मया सभावितपूर्वम्। तदा कश्यपेनोक्तम्—। एतत्तु स्पष्टमेव। किमेतेन ज्ञातज्ञापनेन ? एतत्तु वेदितुमिच्छामि, कुतस्त्वयेद धनमाहृतम् ? सहजेन प्रतिगदितम्—। अवधेहि। श्रावयामि त्वा मद्धनागमवृत्तम्।

९ एव कृतप्रस्तावोऽलिपर्वाग्रजाय वर्णयामास—। वनगता चोरगुहा कीदृशी वर्तते। कथ च दैवयोगात्तेन सा दृष्टा। अब्रवीच्च—। रहस्यमेतद्रक्षितु प्रतिजानीषे चेत्, अह त्वामेतस्या' सपदः सविभागिन करिष्यामि।

१०. कश्यप साटोप प्रत्यवादीत्—। अपेक्षितपूर्वमेव मयेदम्। एतत्त्ववगन्तुमिच्छामि—। सा गुहा कस्मिन्वनोद्देशे वर्तते। कैश्च लक्षणै परिचीयते। येन यथाकाममह तत्र गच्छेयम्। एतच्चेन्मम कथयितु नेच्छसि, अहमेतमर्थं सपदि गत्वा नगरपालाय निवेदयिष्यामि। तथा सति न केवल त्व न पुनर्धन लप्स्यसे, अपि च लब्धपूर्वमपि त्वत्तो नगरपालाज्ञया हरिष्यते। तन्मध्याच्च महतीमर्थमात्रा पारितोषिकमिति प्राप्स्यामि।

११ एतद्वचनमलिपर्वणो न मनागपि भयाय बभूव। स हि सहोदरे सदैव स्निग्धवृत्तिरेवासीत्। अतोऽधुनासौ कश्यपाय न केवल तद्गुहाया' स्थान लक्षणानि च, अपि तु तस्या अपावरणस्य सवरणस्य च मन्त्रौ व्याचख्यौ।

चतुर्थो भागः

गुहानिरुद्धः कश्यपः

लोभाद्भवति संमोहः संमोहाद्भ्रंशते स्मृतिः ।
कर्माभावः स्मृतिभ्रंशात्स्यात्कर्माभावतो मृतिः ॥ १५ ॥

१ एव विदितवेदितव्य' कश्यपो गृह निवृत्त । अनुजन्मना प्रदत्तो धनसविभागो न जातस्तस्य तोषाय। वाञ्छित हि तेन—। यच्छक्य चेत्, अलिपर्वण' पूर्वं गुहा तामासाद्य निखिल तद्गत वस्तुजातमात्मसात्कुर्याम् ।

२ एव कृतमतिरयमन्येद्यु प्रत्यूषसि त्यक्तशय्य, दश चक्रीवत पृष्ठदत्तगोणिकान्विदधौ । ताश्चादाय गुहा प्रतस्थे । मार्गे चिन्तयामास—। अद्याह गुहावर्ति धन खरारोपितासु गोणीषु भृत्वाहरिष्यामि । किं च, अवशिष्ट चेत्, तदर्थ द्वितीयेऽवसरे यथापेक्षितान्रासभान्नेष्यामि—इति । अथालिनोपदिष्ट मार्ग गृहीत्वा त वृक्षमुद्दिश्य चलित, यस्मिन्नलिर्गूढोऽतिष्ठत्, यस्य च सविधे स गुहागिरिर्वर्तते स्म ।

३ ततश्च गुहाद्वारमासाद्य सोऽपाठीत्—

स्कन्दराज नमस्तेऽस्तु चौर्यपाटवदेशिक ।
दस्युदेव द्वारमिदं विवृतं कृपया कुरु ॥ ८ ॥

समनन्तरमेव द्वार विवृतम्। कश्यपे चान्त प्रविष्टे तत्स्वयमेव सवृतम्। अथ विपुलावकाशे तस्मिन्गुहागर्भे, तत इतो दत्तदृष्टिरसौ व्यचारीत्। भ्रात्रा कथितादपि च समधिक धनोच्चयमद्राक्षीत्। यथायथा च तत्रासौ विचचार, तथातथा गरीयसि विस्मये मनोऽस्य मज्जति स्म। धनलोभपरवशः कश्यपः स्वर्ण तत्प्रेक्षमाणश्चिरमस्थास्यत्। किं तु सद्यस्तेन स्मृतम्—।

यदहमत्र न धन दिदृक्षु , किं तु धन जिहीर्षु , आगतोऽस्मि। एतदर्थं च वेसरदशकमपि मयानीतम्। ततोऽसौ दशवेसरपर्याप्ता स्वर्णपूर्णा प्रसेविका द्वारदेशमनयत्। यतस्ता बालेयपृष्ठानि सुख शीघ्रमारोपयेत्।

४ अधुना तस्य मनो लप्स्यमानवित्तस्य दर्शनेन भृश व्यग्रमासीत्। येन गुहाद्वारविवृतिमन्त्र स सर्वथा विसस्मार। एतावदेव केवल बुबोध यत्किमपि देवताविशेषाभिधान मन्त्रे वर्तते—इति। अत स रुद्रभैरववज्राङ्गादीनि कतिपयानि देवतानामानि व्याहार्षीत्। किं तु नैकेनापि द्वारविघटन जातम्। यतस्तन्मन्त्रविशेषस्यैव पठनेन साध्यमासीत्।

५ अथात्मान दस्युगुहाया निरुद्धमालोक्य कश्यप सभयश्चिन्तयामास—। द्वारमेतद्वर्जयित्वा, अपरो बहिर्यानमार्गो नालोक्यते। घोरतरे खलु प्राणसशये पतितोऽस्मि। व्यक्तमेष मत्प्रमादस्यैव दोष। तथा चोक्तम्—

न हि प्रमादात्परमस्ति किंचिद्वधाय पुंसामिह जीवलोके।
प्रमत्तमर्था हि नरं समन्तात्त्यजन्त्यनर्थाश्च समाविशन्ति ॥ १६ ॥

अथ तदवस्थोऽयम्, उपद्वारमुच्चयीकृता प्रसेविका सखेद निपातयामास। मन्त्र च स्मर्तुकाम, इतस्ततो बभ्राम। किन्तु स मन्त्रो नास्योपस्थित। अश्रुतपूर्व इवायमस्य सवृत्त।

६ अथ पूर्वाह्णविहार समाप्य मध्याह्नवेलाया दस्यवो गुहामुद्दिश्य चलिता। गुहाया नातिदूरमेव पृष्ठगतरिक्तगोणिकान्कश्यपखराश्चरतो ददर्शु। सपदि विस्मितचेतसस्ते सर्वे महान्त जत्रमातस्थु। सममेव च गुहामुख प्रधाविता। तत्क्षणं च तान्गर्दभानितस्ततो दूर विद्रावयामासु। तथा हि, एते गर्दभा कुत्र गच्छेयु?—इत्येतया चिन्तया किं तेषा प्रयोजनम्? केवलमेतदेव तैर्जिज्ञासितम्—क एतेषा स्वामी स्यात्—इति।

७ अथ तुरगावरूढास्ते खङ्गानाचकृषु । केचिच्च तत्खरस्वामिन बाह्याया वृक्ष्यराज्यामन्विष्यन्ति स्म । यावत्तेषा मुखर शेषै सहचरै सह द्वारमासाद्य विवृतिपद्य पठितवान् ।

८ अत पूर्वमेव, गुहान्तर्निरुद्धेन कश्यपेन सवेगमुपसर्पता सप्तीना खुरशब्द' श्रुत आसीत् । तेन चानुमितम्—। यद्दस्यवो निवृत्ता'—इति । मेने च—। अहमेतैश्चोरैर्ध्रुव हन्तव्य । तथापि मया यावच्छक्यमात्मा रक्षणीय' । उक्त हि मनीषिभि —

अवश्यं प्राणिना प्राणा रक्षितव्या यथाबलम् ।
त्यक्तं न किं तांस्त्यजता रक्षितं किं न रक्षता ॥ १७ ॥

अथ स्वप्राणत्राणार्थं तीव्रतर यत्नमास्थातु स निश्चिकाय । तदर्थं च, समुचित स्थानमिति कृत्वा, स द्वारस्य पश्चिम भागमभजत् । येन, विवृतमात्रे द्वारे स झटिति निष्क्रामेत् । चिर सुस्मूर्षितोऽपि यो मन्त्रस्त नोपस्थित , तमेवासौ स्तेनपतिना प्रोक्त सविस्मयविषादमाकर्णयामास । द्वार च सद्यो विघटितमीक्षाचक्रे । अथ प्राणान्परीप्सु पलायमान कश्यपश्चण्ड वेगमाश्रित्य द्वार प्रति प्रधावित' । प्रविशन्नेव दस्युमुख्य , चण्डवेगेन तेन सघट्टमेत्य, तत्क्षण भूमौ पपात । बहुभ्य पुनस्तदनुचरेभ्य कथ तेनात्मा रक्षितव्य ? ते हि सर्वे खङ्गपाणयो द्वारदेशमावृत्य तस्थु । तैश्चासौ तत्क्षण व्यापादित ।

९ प्रविष्टमात्राश्चोरा गुहागर्भे परितो निपुण निरूपयामासु । कश्यपेन गर्दभारोपणार्थमुपद्वारमानीता प्रसेविकास्तैरभ्यन्तर नीता । यथास्थान प्रतिष्ठापिताश्च । किं तु प्रभूतत्वात्प्रसेविकाना तत्पूर्वमलिपर्वणापहृताना तासा हानिस्तैर्नैव विज्ञाता । अथ तमेवार्थं चिन्तयितु ते सर्वे एकत्रोप-

विष्ठा । एतत्तु तेषा स्फुटीभूतम्, यदन्तर्गुह प्रविष्टः कश्यपो बहिर्गन्तुम-समर्थ आसीत् । किं तु कथ तेनात्र प्रवेश कृत –। इत्येव तै॰ परमार्थतो जिज्ञासितम् । तत्पुनस्तेषा सर्वथा दुरूहमेवासीत् ।

१० तत्र गुहाया प्रकाशप्रवेशार्थं रन्ध्रमेकमूर्ध्वदेशेऽवर्ततैव । किंतु गुहाशिखरस्योत्तुङ्गत्वाद्बहिर्भागे च भित्तीनामृजुत्वादूर्ध्वत्वाच्च प्रथम ताव-द्रन्ध्र यावन्नकोऽप्यारोढु प्रभवेत् । अथ कथमप्यारुह्य रन्ध्रेण प्रविष्ट इत्यपि सभावित चेत्तदपि विनावतरणसाधन नैव सभवेत् । ईदृश च रज्ज्वादि किमपि साधन तत्र तेषा दृष्टिपथ नागात् । अतस्तैश्चिन्तितम्–। सद्यो हतोऽय चोरो न रन्ध्रेणानेनावतीर्ण । तथा हि नात्र नि श्रेण्यादिक किमपि वर्तते । भूयश्च प्रोचु –। द्वारेणापि चोरप्रवेशो न सभवति । यत , एतत्प्रवेशरहस्यमस्माकमेव विदितम् । तैर्न खलु ज्ञातम्– । यत्पूर्वस्मिन्नेवावसरे तदधिपोच्चारित उद्घाटनमन्त्रोऽलिपर्वणा निभृतमाकर्णित॰—इति ।

११ अथ सर्वैरपि तैरैकमत्येन व्यवसितम्–। यदत ऊर्ध्वं स वसु-राशिस्तै सुनिपुणमवेक्षणीय । येन न कोऽपि तमपहर्तुं पारयेत्–इति । तदर्थं च तैर्निश्चितम्– । यत्कश्यपस्य देहो द्विधा कल्पनीय॰ । तस्य खण्डे चान्तर्भागे द्वारस्य पार्श्वयोरवलम्बनीये–इति । मत हि तै.– । यथा तत्खण्ड-दर्शनेन भविष्यति काले तेषा कोश स्प्रष्टु न कोऽपि धृष्णुयात् । किं तु सर्वोऽपि जानीयात्– । तद्द्रविणापहारप्रयत्न का घोरा दशामा-वहेत्–इति ।

१२ तथानुष्ठाय द्वार च निपुण पिधाय लुण्ठनेन धनमर्जितु ते सर्वे भूयोऽपि चलिता । नगरान्नगर प्रवसतो वणिक्सार्थानवस्कद्यावलुण्ठ्य च, ते धनानि समाहरन्ति स्म ।

पञ्चमो भागः

कश्यपशवोपलब्धिः

अविवेकाद्भवेन्मृत्युः कार्यं सिध्येद्विवेकतः ।
कश्यपश्चालिपर्वा च मतावत्र निदर्शने ॥ १८ ॥

१ अथ प्रवृत्तेऽपि प्रदोषे कश्यपमनागत प्रेक्ष्य तद्गेहिनी महतीं चिन्तामाविशत् । ससभ्रम च देवरगृह गत्वा बभाण—। देवर त्वया तु प्रायोऽनुमित स्यादेव—। यद्भ्राता तेऽनुदित एवारुणे वन प्रस्थित । तत्प्रयोजनमपि तवावगतमेव । अधुना पुन प्रवृत्तायामपि क्षपाया नासौ प्रत्यागत' । येन मानस मेऽनिष्टमेवाशङ्कते ।

२ भ्रातुरतिमात्रमर्थलोलुपत्व सम्यग्जानानोऽलिपर्वा प्रागेव चिन्तयामास—। यत्कश्यपोऽन्येद्युरेव चोरगुहा धनार्थं यायात्—इति । अत एव तद्धनविभागमुद्दिश्य तेन सार्धं कलह परिहर्तुकामोऽसौ दिने तस्मिन् गृह एवावतस्थे । उक्त हि—

शतत्यागः कलेः श्रेयानिति स्यात्प्राज्ञसंमतम् ।
विना हेतुमपि द्वन्द्वमेतन्मूर्खस्य संमतम् ॥ १९ ॥

उदारचरितत्वाच्च मन्यते स्म—। अखिलमप्युर्वरित धन भ्राता चेदात्मसात्कुर्यात्, न कामपि मदीया हानिं कलयामि । प्राप्तपूर्वेण हि धनेन मया यावदायु सुखेन जीवितव्यम् । प्रजावतीं च प्रकाश प्रोवाच—। आर्ये, मन्ये—। तम.प्रवृत्ते प्राग्नगरप्रवेशो न क्षेमाय—इत्येव विचिन्त्य भ्राता मे निशाप्रवृत्तिमेव प्रतीक्षमाण. बहिर्विलम्बते । अतो मुहूर्तादिव तेन प्रत्यागन्तव्यम् । त्वया चात्र विषये न मनागपि चिन्ता कर्तव्या—इति ।

३ एतद्देवरोक्त श्रुतमात्र तस्या' प्रत्ययाय समाश्वासनाय च जातम्। यतो दृढ सा मेने—। यथा कोशगत वृत्त न लेशतोऽपि स्फुटीकर्तुं, प्रत्युत सर्वात्मना रहस्यमिति रक्षितु युज्यते। अथ गृह प्रत्यागत्य सा निशीथ यावज्जोष प्रतिपालयामास। किंतु निवृत्तेऽपि निशीथे कश्यपो न निवृत्त । तदा सा भूयोऽपि भूयसा दु खाकुला बभूव । तस्याश्च दु'खोपचये, अयमसाधारणो हेतुरासीत्, यत्तया निजशोकहेतुर्न कस्मै-चित्प्रकाश्य । येन कियतापि तदाधि सह्यता यायात्।

४ तदा सा चिन्तयामास—। धिगस्तु मम चापलम्! मया हि यातुर्मौनप्रयोजनस्य हेतु जिज्ञासमानया सकलोऽयमनर्थ स्वयमेवोत्पादित । एव तीव्रमनुशयाना सा शय्योपरि निशाशेष क्षपयामास। प्रभातायामेव यामिन्या देवृनिवेशन वव्राज। ता म्लानवदनामालोक्यैव, अलिपर्वा तद्व-धूश्च कश्यपमनिवृत्तं तर्कयामासतु ।

५ अथ प्रजावत्या प्रार्थनामप्रतीक्ष्यैव, अलिपर्वोदतिष्ठत्। खरत्रय-सहितश्च चोरावास प्रातिष्ठत। प्रस्थितश्च भ्रातृपत्नीमुवाच—। यथा—धैर्य मा त्यज। कश्यप खलु क्षेमेण प्रत्यायास्यति । स्वगत तु बभाषे—। व्यक्तम्, भ्राता मे धनाहरणे सम्यगविचार्यैव प्रवृत्तः। नान्यथा तस्या-निवर्तन सभवति। शङ्के—। प्रायेणासौ चोरैर्गृहीत' स्यात्। तथा चोक्तम्—

मधु यः केवलं दृष्ट्वा प्रपातं नानुपश्यति ।
स शोचेद्भ्रंशमापद्य विवेकाच्च ततस्तटात् ॥ २० ॥

विवेकशीलस्य पुनरन्यदेव भागधेयम्। कविर्भारविराह—

सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः परमापदां पदम् ।
वृणते हि विमृश्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव संपदः ॥२१॥

पथि स न कश्यपस्य न वा तच्चक्रीवता किमपि चिह्नमद्राक्षीत्। येन मनस्तस्य तत्तदनिष्ठ शङ्कते स्म। गुहामासाद्य द्वार परितो रुधिरसेक प्रैक्षत। येन सजातपूर्वा तस्यानिष्टशङ्का ववृधेतराम्। अथ विवृति-मन्त्रोच्चारणवशाद्विवृते द्वारे प्रतिपार्श्वमेकमिति भ्रातु शरीरशकले अवलम्बिते तेन निरूपिते। तदा तस्य हृदये कियत्साध्वस समुत्पन्न स्यात्—इति न वाचा व्याख्यातु, केवल मनसोत्प्रेक्षितु यदि किल शक्य स्यात्।

६ किमधुना प्रतिपत्तव्यमिति सोऽह्नाय निश्चिकाय। तच्छवावगुण्ठ-नाय पटादिक किमप्यन्वेष्टु स गुहागर्भे जगाहे। बृहत्यौ प्रसेविके आदाय तदन्त' शरीरखण्डे निदधौ। ते च पटेनैकेन सर्वत आच्छादयामास। एव सुगुप्त तच्छरीर गर्दभमेकमारोप्य तस्योपरि दारुभार रचितवान्। अन्यौ च बालेयौ स्वर्णपूर्णौ स्यूतावारोप्य तद्गोपनार्थ तयोरप्युपरि काष्ठभारौ निदधौ। ततश्च मन्त्रेण द्वार पिधाय निष्क्रान्त'। किन्तु, आ प्रदोषाद्वनान्त एव काल यापितवान्।

७ अथ वासरे निवृत्ते तमसि च घन व्यवगाहमाने स नगर प्रविश्य गृहमाससाद। अथ कोशवाहौ गर्दभावङ्गण एव विससर्ज। यत्र तौ तद्भा-र्ययापनीतभारौ क्रियेयाताम्। तृतीय तु रासभमारोपितभ्रातृशव स सोदर-सदन निनाय। तत्र प्राप्तोऽसौ द्वार मन्द ताडयामास। तच्च मारजन्या नाम गृहदास्या सादरमपावृतम्। सा प्राज्ञा च चतुरा च रहस्यरक्षणक्षमा चासीत्। अलिपर्वा त गर्दभमङ्गणं निनाय। तत्र च तस्य पृष्ठत' प्रसे-विके अवरोपयाचकार। अथ मारजनिं रहसि प्रोवाच—। यदधुना मया वक्तव्य तत्त्वया रहस्यमिति गोप्तव्यम्। अन्यथा तव स्वामिन्या मम च विनाशो ध्रुव। स्वामी ते चोरैर्व्यापादित'। एते च प्रसेविके तच्छरीर

धारयत । किंत्वमुष्य दाहात्पूर्वमस्माभिस्तथा वर्तितव्य यथा जनो गृह्णीयात्—। यदसौ गृहस्थित एव रोगवशादुपरत । अत्रोपायकल्पने त्वमेव सर्वथा प्रमाणम्। गच्छ तावत् । स्वामिनीं च ब्रूहि—। देवरस्ते किंचित्त्वा वक्तुमिच्छति—इति। मदुक्त मनसा दृढ धारयस्व। सर्वं पुना रहस्यत्वेन रक्षणीयमिति निर्बन्धेन कथयामि ।

८ एवमादिष्टा मारजनि. स्वामिनीमुपेयाय। अलिपर्वा च तामनुजगाम। देवर दृष्टमात्र सा पप्रच्छ—। किं वृत्त ते भ्रातु ? त्वदाकारस्तु विपरीतमेव किमपि गमयति। स प्रत्युवाच—। प्रजावति यदधुना मयाख्येय तत्त्वया रहस्यत्वेन रक्षणीयम् । नोचेदुभयोरप्यावयोर्ध्रुवो नाश । किंतु प्रथम त्वया शोक निगृह्य मन समाधाय मद्वच सावशेषमकृतफूत्कारमेव श्रोतव्यम्। तदा सा बभाण—। हन्त ! प्रस्ताव एष भर्तार मे मृत ज्ञापयति। एव गतेऽपि वृत्तान्तमिम सुगुप्तमेव धारणीय कलये। अत प्रस्तूयता यद्वाच्यम्। अवहितास्मि ।

९. एव प्रचोदितोऽलिपर्वा जगाद—। गुहा गतोऽह भ्रातर मे घातित तद्देह च द्विधाकृतमुपलब्धवान्। अथ तच्छरीरार्धे गर्दभमारोप्यात्रानीतवान्। ते च प्रसेविकाद्वयान्तर्निहिते अङ्गणे वर्तेते। अथाधुना गृहगत एवासौ गदेन केनापि पञ्चत्व गत —इति लोके प्रकाश्य शरीरमिदमग्निदानेन सभावनीयम्। मन्ये—। एष कृत्यभारो मारजन्या एव हस्ते समर्पणीय'। मयापि यावच्छक्य तस्या साहाय्यमनुष्ठेयम्। एव वचनमादाय रासभाद्देहार्धे अवरोप्य स रासभ त निजावास निनाय ।

षष्ठो भागः

रहस्यरक्षणम्

धनैर्जनं वशीकृत्य बिभ्रदाकारमीप्सितम् ।
पराभ्यूहं परिहरन्नरः सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ २२ ॥

१ अथान्येद्युरुषसि समुत्थाय मारजनिरगदवणिजमेकमाससाद । उवाच च—। त्वन्निर्मिता सर्वरोगशमनीर्वटिका मह्य देहि । सोऽपि ता वटिकास्तस्या उपाहरत् । अन्वयुङ्क्त च—। को रुग्णोऽस्ति ? एतस्मिन्सनि श्वास सा जगाद—। हन्त स्वामी मे स्वय रुग्णोऽस्ति । किं च तस्य विकारो ज्ञातु मपि न शक्यते । स हि न किंचिदभ्यवहरति । न वा व्याहरति—इति । एतावदुक्त्वा वटिका गृहीत्वा सा निष्क्रान्ता ।

२ अथापराह्णसमये सोदश्रुमुखी भूयो भेषजापणिकमुपस्थायाब्रवीत्—। भद्र, शङ्के—। मद्गृहपतिरचिरेण परलोक यायात् । तथापि मृतकल्पस्य सजीवनक्षमा महामृत्युजयमात्रा मह्य देहि । उक्त हि—

यावच्छ्वासं नैव जह्यात्प्रयासम्—

इति । अन्यथा तु, एतानि वटिकागुटिकारसायनादीनि कियत्तस्योपकुर्यु —इति सुव्यक्तमेव । अतिमात्र हि रुजा क्षीणत्व मे स्वामिनः—इति । ततश्च लब्धागदा सा गृह निवृत्ता ।

३ तस्मिन्दिने प्रभातादारभ्य प्रदोषसमय यावत्, अलिपर्वा तत्कुटुम्बिनी च विषण्णवदनौ कश्यपनिवासमार्गेण भूयोभूयो गतागतानि कुर्वन्तौ जनैरालोकितौ । अत पूर्वरात्रे कश्यपवध्वा मारजन्याश्च भर्तुर्मरण नामोद्दिश्य विलापाञ्श्रुत्वा, ते न मनागपि विस्मय गता । मुहूर्तादिव च मारजनिस्तेभ्य स्वामिन मृत कथयामास ।

४ सा जरन्त कञ्चिच्चर्मकार जज्ञौ । य इतरेभ्य पूर्वतरमात्मन कर्मशालामपावृणोत् । सापररात्रे महत' प्रत्यूषात्पूर्वमेव त चर्मकारमुपतस्थौ । तस्य च सुप्रातमाशशसे । तत्करे च स्वर्णनिष्कमेक पातयामास । मुष्टवाहनामाय चर्मकारो नर्मशीलो वर्तते स्म । प्रतिकूलेऽपि व्यतिकरे न तस्य सतोषोऽहीयत ।

५ पाणिपतित निष्क प्रेक्ष्य स सहर्षमुवाच—। अहो शुभ दिनमेतत् ! मया हि प्रथमतरमेव निष्को लब्ध । स च सौवर्ण । किं चाप्रार्थित । तदुपरि च पूर्वमेव कर्मानुष्ठानात्—इति । अथ मारजर्नि ब्रूते—। त्वया मम सुप्रभात न केवल वाचाशाम्यते, अपि च धनदानेन वस्तुत सपाद्यते । ब्रूहि मृगनयने, मत्त किमपेक्षसे ? एषोऽहमुद्यतस्तदनुष्ठातुम्—इति । अथ सा बभाण—। आत्मन सीवनोपकरणान्यादाय मामनुसर । किं तु त्वा प्रथममेव स्फुट वच्मि—। यत्कमप्युद्देश प्राप्य, अह ते चक्षुषी पटावृते करिष्यामि । तत्त्वया सोढव्यम्—इति ।

६ स चर्मकार , एतदाकर्ण्य, क्षण तत्कर्तुमनुत्सहमानो व्याजहार—। कच्चिदीदृश किमपि कर्म न मा कारयसि यत्पाप वा मादृशानर्ह वा भवेत् ? सपदि मारजन्या तस्य पाणौ निष्कान्तर निहितम् । उक्त च—। मा मैवम् । अयशस्कर वा भवादृशस्यानुचित वा न किमपि कार्यं त्वत्त. प्रार्थ्यते । अतो वीतशङ्केन मनसा मामनुयाहि ।

७ अथ स चर्मसधाता तामनुवव्राज । मार्गे किंचित्स्थानमासाद्य सा त वस्त्रेण दृढावृतलोचन चकार । तदवस्थ च त स्वामिगृहाभ्यन्तरगत शयनागार प्रावेशयत् । अपनीतनेत्रपट च व्यदधात् । अस्मिन्नेवागारे मृतस्य गृहपते शरीर स्थितम् । सा त प्रार्थयामास—। भद्र मुष्टवाह,

परमा त्वरामास्थाय त्वयैते शरीरार्धे सेवनेन सधेये। अस्मिन्निर्वर्तिते तृतीयोऽस्य निष्कस्त्वत्करगत स्यात्।

८ एव तया वाचा प्रार्थित, विशेषतश्च निष्कान्तरप्रतिश्रवणेन प्रोत्साहित, असौ चर्मसेवी सपदि कर्मणि प्रवृत्त। शीघ्र च तत्समापितवान्। यथाप्रतिज्ञ च निष्कमपि लेभे। तदनु सा पुनरपि त पटावृतनेत्र विदधौ। त च व्यतिकर रहस्यमिति रक्षितु निष्कान्तरदानपूर्व सनिर्बन्ध तमादिदेश। अथ सा त तत्स्थानमनयत्, यत्र पूर्वमागच्छन् वसनपिहितनयनोऽस्य विहित। अत्र सा तच्चक्षुर्भ्या वसनमपनिनाय। येन स स्वय गृह निवर्तेत। आत्मना तु गृहमुद्दिश्य चलितापि स्थित्वा, स्वगृह प्रयान्त त चर्मकार दृशा तावदनुययौ, यावत्स दृष्टिगोचरमतीत। येन दूरगतत्वान्नायमिच्छन्नपि तामनुयातु क्षमेत। शङ्कित हि तया—। असौ कदाचिन्मम गृह जिज्ञासु, निभृत मामनुसरेत्—इति।

९ तस्मिन्नेव दिने कश्यपस्य प्रेतसस्कारो यथाविधि विहित। तद्गतानि च तानितानि कर्माणि तथा नैपुणैनानुष्ठितानि, यथा सर्वोऽपि लोको मन्यते स्म—। यत्कश्यप, आकस्मिकेनैव केनचिद् व्याधिना प्राणानुत्ससर्ज—इति।

१० अथौर्ध्वदेहिकादनन्तर त्रिचतुरदिनाभ्यन्तरे, अलिपर्वा सर्वानपि गृहोपस्करान्सोदरसदन दिवा प्रकाशमवहत्। चोरगुहाधिगत द्रव्यराशी तु निखातोत्खात नक्त निभृतमनयत्। येन न कोऽपि त जानीयात्। अथाल्पेनैव कालेन विधिवशात्तस्य सीमन्तिनी पञ्चत्वमगात्। तत, अभिमतजायाविनाशादु खितोऽसावचिन्तयत्—। दरिद्रमपि मे पूर्वगृह गृहिणीसनाथत्वान्मम प्रीतये सवृत्तम्। नूतनमिद पुन समृद्धमपि भार्याहीनत्वान्न मे तोषमावहति। उक्त हि—

वृक्षमूलेऽपि दयिता यत्र तिष्ठति तद्गृहम् ।
प्रासादोऽपि तया हीनः कान्तारसदृशो मतः ॥ २३ ॥

इति विमृश्य विवाहकामोऽसौ स्वजातीयसप्रदायमनुसृत्य भ्रातृभार्या विधवा विधिवत्परिजग्राह । सपन्नेन विवाहभोजनेन सर्वान्पौरान्प्रीणयामास च ।

११ अथ ज्येष्ठस्तस्य तनय श्रीमत कस्यापि वणिज कर्मशालाया भृत्य आसीत् । तस्मै स कश्यपस्य पण्यशाला विततार । व्याजहार च—। त्व चेत्केवल सर्वात्मनोद्यम कुर्या प्रभूत धन प्राप्स्यसि । येन त्व श्रीमत्सु गण्यता गमिष्यसि । तथाविधेनापि त्वया भूयान्स्वोत्कर्ष साधयितव्य । तथा चोक्तम्—

मास्तं गमस्त्वं लोकेषु विश्रूयस्व स्वकर्मणा ।
मा मध्ये मा जघन्ये त्वं माऽधो भूस्तिष्ठ गर्जितः ॥ २४ ॥

सप्तमो भागः

दस्यूनामलिपर्वगृहोपलब्धिः

को न याति वशं लोके मुखे पिण्डेन पूरितः ।
मृदङ्गो मुखलेपेन करोति मधुरध्वनिम् ॥ २५ ॥

१ द्वित्रैर्वासरैस्ते लुण्ठका भूयोऽपि गुहामागता । कश्यपस्य शरीरमपनीत कतिपयाश्च प्रसेविका अपहृता अपश्यन् । येन विस्मयोद्वेगस्तिमितास्ते बभूवु ।

२ अथ तेषा नायकोऽब्रवीत्—। ज्ञाता खलु वय चोरा॰ । अस्मत्कोश-गुप्तिस्थानमपि परस्य विदितम् । अत्रास्माभि कोऽपि प्रतीकारोऽवश्य कर्तव्य । नोचेत्, न केवलमल्पाल्पश आत्मनो वसुसचय, किंतु जीवितान्यपि नश्येयु । अतो जीवद्भिरस्माभि प्राणानपि पणीकृत्य निजवित्त-हरण रक्षितव्यम् । तथा चोक्तम्—

स्ववित्तहरणं दृष्ट्वा यो जीवेदप्रतिक्रियः ।
पितरोऽपि न गृह्णन्ति तद्दत्तं सलिलाञ्जलिम् ॥ २६ ॥

मन्ये, इत्थमिद सवृत्तम्—। यो नरोऽस्माभिर्हत, तेन केनापि प्रकारेण गुहाप्रवेशरहस्य विदितमासीत् । ततश्च निर्गन्तुमुद्यत एव तस्मिन् भाग्या-देव वय गुहा प्रत्यागता । पश्चात् केनापि तस्य शवो द्रव्य च कियदप्य-पनीते । तस्मादेतत्स्फुट भाति—। यत्कश्चित्तस्य सहचरोऽपि प्रवेशरहस्य जानाति । अतो जिजीविषुभिरस्माभिरकालहीन स सहचरोऽन्वेष्टव्य । एव-मुक्त्वा सोऽनुचरानपप्रच्छ—। कथ वात्र यूय मन्यध्वे ?

३ एतस्मिन्सर्वैरपि तै सम भणितम्—। प्रसन्नस्ते तर्क । इच्छा-मश्च—। यावदस्मद्रहस्यवेदी नरो नोपलभ्य व्यापादित, तावदस्माभि किमपि कार्यान्तर न चिन्तनीयम्—इति ।

४ अथ चोरपतिरनुचरानाह—। बाढम् । युष्माक मध्ये य आत्मान धीर चतुर निर्भय च गणयेत्, तेनाध्वगवेष परिधाय नगर गन्तव्यम् । तत्र चान्वेष्टव्यम्—। यदि जना कस्यचित्पुरुषस्य, अकाण्डमरणमुद्दिश्य प्रलापपरा भवेयु । एतावदुपलभ्य भूयोऽप्यन्विष्य जिज्ञासितव्यम्—। कोऽसौ मृत पुरुषः, कश्च तस्य निवास ?—इति । एतत्सर्वमविज्ञाय, अस्मिन्व-स्तुनि वय किमपि कर्तु न समर्था॰ । भूयोऽपि सोऽभाषिष्ट—। अवधार्यता

भो –। यदेतस्मिन्कार्ये प्रवृत्तो नर, अनवधानाद्वा विधिनियोगाद्वा जनै परिज्ञातश्चेत्, सर्वेऽपि वय हतप्राया एव । अतो युष्माभि सर्वैरपि प्रतिपत्तव्यम्–। यद्य कोप्यस्मिन्साहसे प्रवृत्य वन्ध्ययत्नो भवेत्, सोऽस्माभिस्तत्क्षण हन्तव्य । अपीदमभिमत भवताम् ? । इति नायकेनोक्ते सर्वैरपि मोषकै –उदार' कल्प –इत्युक्त्वा तन्नायकवचन सानन्द प्रतिपन्नम् ।

५ अथ तस्मिन्साहसे नायकेन नामग्राह कस्यापि नियोगात्पूर्वमेव तेषामन्यतम प्रोवाच–। स्वयमेवाहमेतस्मिन्कर्मणि प्रथम प्रवर्ते । किं च स्ववर्ग्याणा कृते स्वजीवित सशयमारोपयामि–इति चिन्तयन्यत्सत्य धन्यमात्मान कलये ।

६ स चोराग्रणीरितरे च त तस्य साहसाभ्युपगम प्रशशसु । अथ स आत्मान नेपथ्यादिभिस्तथा भूषयामास यथा न कश्चित्त चोर शङ्केत । ततोऽधिपर्ति च सहचराश्चापृच्छय स पुरमुद्दिश्योदचालीत् । तत्र च, उष - काल एव सप्राप्त. । अथ तत्र नगरे रथ्यायामितस्ततो भ्रमन् स पूर्वोक्तस्य मुष्टवाहनाम्नश्चर्मकारस्य कर्मशालामपावृता ददर्श । या यथोक्तपूर्व तत्स्वामिना, अन्यापेक्षया प्रागेव प्रत्यहमपाव्रियते स्म ।

७ तदा स चर्मकार काष्ठपीठोपविष्ट, आरा करेणादाय कर्मणि प्रवर्तितुमुद्यत एवासीत् । यावत्स चोरस्तमुपस्थाय 'सुप्रभात ते भूयात्' –इत्युवाच । त च परिणतवयस दृष्ट्वा स बभाषे–। आर्य, कथमेतावति प्रत्यूष एव कर्मणि प्रवर्तसे ? कथमिद सभवति–यत्त्वादृशो जीर्णो नर, अनुदित एव दिनकरे, गुणेन चर्म सेवितु प्रभवति ? यस्मात्त्वादृशस्य जरठस्य चक्षुषी, भास्वति भृश भासमानेऽपि नैव सीवनसमर्थे भवेताम् ।

८ एतस्मिन्मुष्टवाह प्रत्यवदत्–। एतत्त्वदुक्त व्यक्त त्वामागन्तुक कथयति। अह हि दश पाटवान्मत्तो वर्षीयसोऽपि जनानतिशये। प्रतिजाने ते–। यन्मया नातिचिरात्प्रागेव, इतोऽपि मन्दप्रकाशे देशे, शव कश्चित्सेवनेन सहित।

९ ततो दस्युरसौ स्वगत बभाषे–। अहो शोभनमापतितम्! यत्–मया प्रथमतरमेव स एव नरो दृष्ट, यो मह्यमीप्सित वृत्त कथयितु समर्थ स्यात्। प्रकाश चोवाच–। किं ब्रवीषि? शव सहित इति? अथ शवस्य सधानेन किं प्रयोजन स्यात्? मन्ये, न शव सहित, किंतु शवाच्छादनपट'–इत्येव तव विवक्षितम्। चर्मकार प्रत्याह–। मा मैवम्। यथाह यद्वक्तव्य तन्मनसा सम्यग्जानामि, तथा यदेव वक्तव्य तदेव वाचा व्याहरामि। मन्ये—। सर्वमेतद्गत वृत्त त्व ज्ञातुमिच्छसि। येन जानन्नपि विपरीतमित्थ शङ्कसे। नाह पुनरेवमतिसधेय। तुभ्य च न किंचिदधिक कथयिष्यामि।

१० एतदाकर्ण्य चोरस्याय प्रत्ययो दृढता गत–यत् स चर्मकारस्तेन जिज्ञासितमर्थं कथयितु प्रभवेत्–इति। अथ धनग्रन्थेर्निष्कमेकमादाय मुष्टवाहस्य हस्ते निक्षिप्य सोऽब्रवीत्—। भद्रमुख, त्वद्रहस्येन ज्ञातन मम किं प्रयोजनम्? तथाप्येतद्ध्रुव ज्ञातुमर्हसि यत् कथित चेत्त्वया, तद्रहस्य न मया कस्मैचित् प्रकाशयितव्यम्। एव सति, केवल कुतूहलवशान्मया प्रार्थ्यसे–। मह्य तद्गृह दर्शय, यत्र त्वया शवसधान कृतम्।

११ अथ निष्क त तस्मै नवागताय प्रत्यर्पयितु किलोद्यत करे धृत्वा, मुष्टवाह प्रत्यब्रवीत्–। प्रथम तावत्, तद्गृह तुभ्य दर्शयितुमेव मया नेष्यते। अपर च दर्शयितुमिच्छतापि सता, तथा कर्तु मया न शक्यते। यतस्त-

द्गेह नीयमानोऽह कश्चिद्देशमासाद्य पटावृतलोचनो विहित । तदवस्थश्च शवगृह प्रवेशित । कृतशवसधानश्च पुनरपि पटावृतनेत्र एव तमेवो-द्देश प्रतिप्रापित । अतस्त्वमेव जानीया —। यदर्थ ते सपादयितु न मया पार्यते ।

१२. अथ चोरो जगाद—। बाढम् । मन्ये पुन —वस्त्राच्छन्ननेत्रोपि गतपूर्वमध्वान कियदपि गन्तु शक्नुया । अतस्त्व मा त देश प्रापये, यत्र पूर्वं त्व सवृतनेत्र कृत । तत्र प्राप्त त्वामधुनापि पटाच्छन्नचक्षुष विधा-स्यामि । ततश्चावा, यावती रथ्याश्चोपरथ्याश्च गतपूर्वास्त्व स्मरे', तावती-राक्रमिष्याव । इद च व्यवहितार्थस्यापि दर्शक निष्कान्तर गृहाण। मन्ये—। मदर्थं प्रयस्यतस्तव तोषस्यापि जनकमिद स्यात् । सर्वो हि कृतस्य परिश्र-मस्य कृते पारितोषिकमवश्य लम्भनीय ।

१३ तदा निष्कपाणिर्मुष्टवाह क्षण विचारयन् स्थित —। किं मया-धुना प्रतिपत्तव्यम् ?—इति । स हि न वा तस्मा अभ्यागताय मार्ग दर्शयितुमैच्छत्, न वा त हेमनिष्क हातुमुदसहत । स प्राप्तपूर्व सद्योलब्ध चोभावपि निष्कौ करतलगतौ स्निग्ध निदध्यौ । न पुन क्षण निश्चयमगात् प्रतिपत्तिमन्तरेण । क्षणान्तरे जातनिश्चयोऽसौ, उरो-निहित स्यूतमाकृष्य विवृतमुख विदधौ, तस्मिंश्च निष्कद्वय निदधौ । दातुश्च समुखीभूय बभाषे—। अखिलो मार्गो मया स्मर्तुं शक्य —इति नालमस्मि तुभ्य प्रतिज्ञातुम् । तथापि बलवतीं तवेच्छामनुरुध्य यथाशक्ति प्रयतिष्ये ।

१४ एव वचनमादाय स स्वकर्मशाला यथास्थितमेव विवृता विहाय, तेन चौरेण सहोच्चचाल । यतस्तस्या शालाया स्तेयार्हं बहुमूल्य वस्त्वेव

किमपि नासीत्। अथ किंचिदन्तर गत्वा मुष्टवाह उवाच। एतदेव तत्स्थानम्, यस्मिन्नितोमुखस्य मम लोचने वसनपिहिते विहिते। अथ स चोर, तत्क्षण स्वकरवस्त्रमादाय, तेन चर्मजीविनो नयने बबन्ध। एवमन्धीकृत त स स्वहस्तेनादाय निनाय। चर्मकारोऽपि चोरस्याज्ञातमार्गत्वात्तस्य मार्गमुपदिदेश। एव पर्यायेण परस्परप्रेरितौ तौ किंचिदन्तरमाक्रामताम्। यावत्स चार्मिक स्थित।

१५ स्थित्वा च सोऽवादीत्—। नाहमतः परतर गत'—इति। एतच्च तदुक्त यथार्थमेवासीत्। तदानीं हि स तस्यैव गृहस्य पुर प्राप्त, यत्र सप्रति सोऽलिपर्वा पुनर्भ्वा कश्यपवध्वा सह वसतिमकरोत्। अथ क्षण मुष्टवाहोऽनपनीतनेत्रावरण एव स्थापित'। यावत् स चौरो गैरिकखण्डेन तद्गृहद्वारफलके त्रिशूलचिह्नमकरोत्। चर्मकार चापनीतनेत्रबन्ध विधाय सोऽप्राक्षीत्—। भद्र, कस्येद गृहम्? स तु प्रत्युवाच—। नाहमेतत्स्वामिन वेद्मि। अह हि सुदूरचत्वरवासी।

१६ अथास्माच्चर्मकाराद्वोद्धव्य किमपि नावशिष्टम्—इति मत्वा स तस्मै गृहगमनाय मुमोच। मुष्टश्चोवाच—। बहूपकृत त्वया मे—इति। आत्मनो जिज्ञासा सफला प्रेक्ष्य स चोर परितुष्ट। स्वीया सिद्धि वनगताय नायकाय निवेदयितु सत्वर प्रस्थित। मेने च—। मदीयमिद चेष्टितमाकर्ण्य मत्सहचरा अपि मया सम तुष्येयु—इति।

अष्टमो भागः

यत्नस्य वैफल्यम् ।

शूरः शूरतरं प्राप्य बुद्धिमान्बुद्धिमत्तरम् ।
पटुश्चापि पटीयांसं न सिद्धिं प्राप्तुमर्हति ॥ २७ ॥

१ चोरचर्मकारयो प्रस्थानात् समनन्तरमेव, किंचित् कार्यमुद्दिश्य मारजनिर्मन्दिरान्निर्जगाम । अथ निवृत्ता सा द्वारि त्रिशूलचिह्न निर्मित प्रेक्ष्य तन्निपुण निरूपयामास । चिन्तयामास च—। चिह्नमिद किमावेदयति ?— इति तर्कयन्त्या मनो मे भयविस्मयवश जायते । मत्स्वामिनोऽशुभ ध्यायता केनापि नरेण, त वा विडम्बयितुकामेन बालेन, चिह्नमिद विहित स्यात् । यथा तथा वा भवतु । मया पुनरशुभमेवोत्पश्यन्त्या तथा वर्तितव्यम्, यथा स्वामिनो मे न किंचिदनिष्टमस्मादुत्पद्येत ।

२ एव विचार्य सापि गैरिकखण्डमेकमाहरत् । तेन च तद्गृहस्य पार्श्वयो कतिपयगृहद्वारेषु तादृशमेव त्रिशूलचिह्न लिलेख । किंतु तद्वृत्त न स्वामिने न वा स्वामिन्यै लेशतोऽपि निवेदयामास । अनेन समयेन स चोरो वनगतैर्वयस्यै समियाय । तेभ्यश्च वर्णयामास—। कियती सिद्धिस्तेनासादिता, कथ च स तमेवैक पुरुष प्रथममेव भाग्यतो ददर्श, यस्तेन जिज्ञासित रहस्यमाख्यातु समर्थ आसीत् ।

३ तत्कथित वृत्तमाकर्ण्य ते सुतरा प्रीता । तेषा परिवृढश्च तस्यान्वेषणनैपुण प्रशशस । अनुयायिना च समुखीभूयाभाषत—। भो वयस्याः, सर्वैरेवास्माभि सुसनद्धैरविलम्बित प्रस्थातव्यम् । कित्वस्माभि., द्विशस्त्रिशो वा, विविधैर्वर्त्मभि. पुर प्रवेष्टव्यम् । मा वय केनापि चोरा इति शङ्कितव्या' ।

प्रवेशात्समनन्तरमेव सर्वैरपि युष्माभि प्रधानचत्वरे समागन्तव्यम् । अस्मिन्नन्तरे शुभवृत्तस्याहारकेणानेन सहचरेण सार्ध नगर प्रविश्य तद्गेह द्रक्ष्यामि । अनन्तरकरणीय च निश्चेष्यामि ।

४ एष विधि —' प्रशस्यतर '—इति सर्वैरप्यभिनन्दित । अचिरेणैव ते गमनोद्यता बभूवु । अथ यथासकल्प द्विशस्त्रिशो वा विभक्ता प्रथमगणादनन्तर द्वित्रै क्षणैर्द्वितीयो गण, ततश्च तावतैव समयेन तृतीय, ततोऽपि तथैव चतुर्थ, एव क्रमेण प्रस्थाय सर्वेपि ते विभिन्नैर्वर्त्मभिर्विभिन्नकाल नगर प्राविशन् । येन जनाना शङ्काविषयता नापन्ना । अथ नेता तेन वार्त्ताहरेण सह ता गृहवीथिमाससाद, यत्रालिपर्वणो गेहमवर्तत । अथ तौ मारजन्या त्रिशूलेनाङ्कितद्वाराणा गृहाणा प्रान्तगतमेक प्राप्तौ । मदङ्कितमेवेदम्—इति भ्रान्त्या मत्वा दूत सभ्र तन्निर्दिश्य नायक स्वैर बभाषे—। इद तद्गेहमिति ।

५ किन्तु तद्गृहस्य पुरस्तौ न व्यलम्बेताम्—। नावा जनस्य शङ्काभाजन भवेव—इति । अथ किंचित्पुरो गत्वा, अनन्तरे गृहे तदेव लक्ष्म लक्षयित्वा नायको दूतमप्राक्षीत्—। भद्र, कतरत्तद्गृहम् ? एतद्वा पूर्वं वा ? इति । स तु तद्गृहद्वय तुल्याङ्क प्रेक्ष्य विस्मय जगाम । भूयश्च पुरो गत्वा, अनन्तर गेहम्, तस्याप्यनन्तराणि कानिचित्, ततोऽपराण्यपि कतिचित्, तदेकचिह्नचिह्नितानि निरूपयामास । बलवद्विस्मयाक्रान्तहृदयश्च किंवक्तव्यतामूढ सजात ।

६. अथासौ नायक सशपथ प्रोवाच—। मयैकस्मिन्नेव गेहे चिह्न निर्मितम् । शेषेषु तु गृहेषु तत्तुल्य चिह्न केन विहितम्—इति न जाने । चिह्नाना च सर्वथा सदृशत्वान्मन्निर्मित चिह्नमेव नालमस्मि ज्ञातुम् ।

कुत पुनस्तदभिज्ञेय शत्रुगेह निर्धारयितुम्?—इति। एतदाकर्ण्य स स्तेनपति स्वप्रयोग विफल प्रेक्ष्य व्यमनायत। अकालक्षेप च सकेतस्थानमासाद्य प्रथमदृष्ट चोर बभाषे—। यथा—वन्ध्य एवास्माकमित'प्रवासप्रयास'। यथागत सुनिभृतमेवास्माभिर्गुहा प्रतिनिवर्तितव्यम्—इति।

७ अथ प्रदोषकाले गुहाया सर्वस्मिश्चोरव्राते मिलिते स दस्युनायक किंकरेभ्य सिद्धिविपर्ययस्य कारण व्याचख्यौ। तन्निशम्य तैर्निश्चितम्—। यत्कृत समयमनुसृत्य विफलप्रयासोऽय सहचरोऽस्माभिर्हन्तव्य—इति। सोऽपि त निर्णय वीरवदभिनन्द्याब्रवीत्—। सर्वथा युक्तमेतन्मम। अह हि गुरुतरावधानेन व्यवाहरिष्य चेत् कुतो मे प्रबन्धो वन्ध्यतामयास्यत्? ततश्चासौ भूतलन्यस्तजानुरवाङ्मुख, एकेनैव खड्गप्रहारेण लोकान्तर प्रस्थापित।

नवमो भागः

चोरधुर्यप्रबन्धः

आत्मवत्सर्वभूतानि पश्यन्तः साधवोऽमलाः।
न खलांश्छद्मबहुलांस्तत्त्वतो वेदितुं क्षमाः॥ २८॥

१ यावद्गुहारहस्यवेदी नरो नासाद्य व्यापाद्यते तावद्दस्युचक्र न वीतभय स्यात्—इति विचिन्त्य अपरश्चोरस्तदन्वेषण प्रतिज्ञातवान्। पूर्वग सहचर इव सोऽपि तमेव चर्मकारमुपेत्य त चोपायनेन वशीकृत्य ततश्च जिज्ञासित गेह जज्ञौ। तदीयद्वारे दूरोच्छ्रिते दुर्लक्ष्यदेशेऽरुणचूर्णेन लघुलक्ष्म निर्ममौ च।

२ एव सत्यपि, कर्म किंचिदनुष्ठातुकामा बहिर्गत्वा प्रतिनिवृत्ता शश्वदप्रमत्ता मारजनि, तार्क्ष्यदृष्टित्वाद्द्वारगत सूक्ष्ममपि तदरुण लक्ष्म लक्षयामास। यथापूर्वमिदमपि मत्स्वामिनमभिद्रुह्यता केनापि नरेण विहित स्यात्—इति शशङ्के। अथ तस्य सवर्ण सदृश समाकार च लक्ष्म दक्षिणतश्च वामतश्च प्रत्यासन्नेषु कतिपयेषु सदनेषु प्रत्येक निर्ममे। सोऽपि चोर स्वीया दक्षतामन्त श्लाघमान स्वनिवासगुहा निवृत्त। मेने च—। विपक्षक्षय ज्ञातु ध्रुवमह समर्थ स्याम्—इति। तदुपदिष्टस्तेषामग्रेसरोऽपि सानुग, अस्मिन्नवसरे पाणिपतितामिव कार्यसिद्धि कलयामास।

३ ते सर्वेऽधुनापि तन्नगर यथापूर्वमजनितजनशङ्कमेव प्राविशन्। अथ चोराधिष्ठाता तेन चरेण साकमलिपर्वणो गृहसमीपस्था रथ्या प्राप। किंत्वस्मिन्नपि समये पूर्व एवान्तराय उपस्थित। तथाहि रक्तपिष्टलक्ष्माङ्कितानि नैकानि गृहाणि ताभ्या वीक्षितानि। येन स दस्युवरिष्ठ. परा कोटिं कोपस्याधिरूढ। तन्मार्गोपदेशकश्च भूयसा विस्मयपरवशो जात। अतोऽस्मिन्नपि द्वितीये वारे, असिद्धार्थाना तेषा निवृत्य गुहागमनादन्यत्किमपि शरण नासीत्। सर्वे च ते प्रतिपत्तिशून्या बभूवु। असौ द्वितीयोऽपि मार्गोपदेष्टा प्रथमगतेन सहचरेण समायातुमिव तद्गतेनैव पथा यमावास प्रेषित।

४ अथ चोराधिपश्चिन्तयामास—। शत्रूच्छेदाय चेष्टमान पूर्वमेक सहचरो हत, अधुना चायमपर। एवमेतेषु व्यापृतेषु मद्वयस्यगणो दिनेदिनेऽल्पता व्रजन्नामशेषो भवेत्—इति शङ्के। तदलमेतदनुचरकल्पितेनोपायेनानुसृतेन। अधुना मयैवात्मना प्रबन्धो विधेय—इति। ततोऽसौ विपक्षमार्गणकार्यं स्वयमभ्युपेयाय।

५ अथासौ नगरं वव्राज। स्वर्णदानेन वशीकृतेन मुष्टवाहेन सार्धमलिपर्वणो गेहमाससाद। स तु तत्र कुत्रापि किमपि लक्ष्मादिकं न विदधौ। तद्गेहस्य तु तांस्तान्विशेषान्, तस्य पुरो मुहुर्गतागतानि कुर्वंस्तथा निरूपयामास, यथा स निश्चयं गतः—यदेतद्गृहाभिज्ञाने न जातु प्रमाद्यामि।

६ भूयोऽपि विपिनमासाद्य सहचरान्मेलयित्वा सोऽभाषत—। वयस्याः, तद्गृहं मया दृढं परिचितम्। येन वैरनिर्यातनेऽस्माकं न कोऽप्यन्तरायः स्यात्। इतोमुखं चागच्छता मया कोऽप्युपायोऽपि कल्पितः। येनास्माकं ध्रुवा सिद्धिः स्यात्—इति मे मतम्। तथापि तमुपायं युष्मान्श्रावयिष्यामि। तस्मिन्नाकर्णिते ततोऽपि पटीयानुपायो युष्माकं कस्यचित्स्फुरेच्चेत् तमपि श्रोष्यामः।

७ अथासौ चोरकर्णधारः, चिन्तितमुपायमनुचरेभ्यो व्याचचक्षे। तैश्च—मूर्धन्योऽयम्—इत्युक्त्वा सोऽभिनन्दितः। ततस्तमुपायमनुतिष्ठासुः सोऽनुचरानादिशत्—। समीपवर्तीनि ग्रामनगराणि गच्छत, तत्र च नवदशाश्वतरान्, ततो द्विगुणानि चातिमहान्ति दृतिभाजनानि क्रीणीत। तेषां चैकतमत्तैलेन पूरयत—इति।

८ द्वित्रदिनावधौ तैः कुम्भीलकैः, यथापेक्षं चर्मकुम्भाश्चाश्वतराश्च क्रीत्वा गुहामानीताः। अनन्तरं स चोरधुर्यः, सर्वानप्यनुचरान्यथोचितैः शस्त्रैः संनाह्य सप्तत्रिंशति कुम्भेषु, प्रतिकुम्भमेकः, इति स्थापयामास। तेषां च कुम्भानां बहिर्भागांस्तैलकुम्भात्तैलमुद्धृत्य तथाभ्यानञ्ज, यथा ते सर्वे तैलपूर्णा इवाभासेरन्।

९ ततोऽन्येद्यु प्रातरेव, पुरुषगर्भान्सप्तत्रिंशत कुम्भान्, तैलगर्भं चाष्टात्रिंश, नवदशानामश्वतराणा पृष्ठानि, प्रत्यश्वतर द्वाविति, आरोपयाचकार। तत स चोरमुख्यो नियन्ता नाम भूत्वा, साश्वतरो नगरमुद्दिश्य प्रस्थित। तत्र च यथासकल्प तम प्रसरवेलाया प्राप। तानश्वतरान्नगरे मार्गान्मार्गं प्रेरयन्, सोऽलिपर्वणो गृहमाससाद। स तु सद्य कृतभोजन उपद्वारदेशमेव धूमवर्त्ति परिपिबन्नतिष्ठत्।

१० स चोराधिपो गृहस्याग्रेऽश्वतरान्स्थापयित्वा, अलिपर्वाणमुपस्थायाभ्यर्थयामास। भद्र, दूरदेशान्मया प्रभूत तैल चर्मपात्रधृत विक्रयार्थमानीतम्। एतच्चापणे श्वो विक्रेतुमिच्छामि। अस्या तु प्रदोषवेलाया कुत्र मया स्थेयम्, क्व वा चर्मपात्राणि स्थापनीयानि—इति निश्चेतु न पारयामि। यत, आगन्तुकत्वात्कमपि पौर नाह परिचिनोमि। अत, अत्र ममावस्थान नातिपीडाकर मन्यसे चेत्, इमा निशामिह वसन्त मा सोढुमर्हसि। अस्मिंस्तव गृहाङ्गणे सुखेन निद्रास्यामि। प्रत्यूषस्येव, अश्वतरान्विपणिं नेष्यामि। तत्र चान्यवणिग्भ्य पूर्वमेव तैलमवतारयिष्यामि। येन मया तत्तैल भूरिलाभ विक्रेतु शक्यम्। अत, निशावासमुद्दिश्य मदीयमभ्यर्थित ग्रहीतुमर्हसि। येन भृश त्वदुपकृतो भवेयम्।

११ असौ चोराध्यक्षोऽलिपर्वणा कानने विचरन्वीक्षित, ब्रुवश्चाकर्णित। एव सत्यपि वणिग्वेषधारिण त स न वेषतो न वा शब्दतोऽप्यभिजज्ञौ। अतोऽमु मायावणिजमब्रवीत्—। एता रात्रिमत्र प्राङ्गणे तैलभाण्डानि सुख स्थापये। त्व तु गृहाभ्यन्तरे तिष्ठ। अतिथिसत्कारो हि धर्म एव गृहस्थस्य। किंच भवान्सूर्यास्तमनवेलाया प्राप्तोऽतिथि। येन मे विशेषत सत्कार्य। उक्त हि—

संप्राप्तो योऽतिथिः सायं सूर्योढो गृहमेधिनाम् ।
पूजया तस्य देवत्वं प्रयान्ति गृहमेधिनः ॥ २९ ॥

अपर च प्रभातात्पूर्वमेव त्वया गन्तव्यम् । येन नाल्पोऽप्युपरोधो मम स्यात् । एवमुक्त्वा स भाण्डवाहकानामश्वतराणा प्रवेशार्थं द्वारमपावृणोत् । अथ गृहदासमेकमाहूयादिदेश—। अपनीतभाण्डानेतानश्वतरान्गोष्ठेऽवरुन्द्धि । तत्र च प्रभूत धान्ययवसादिक तेभ्यो देहि—इति । एव तेन कूटवणिजा पेशलोदारया वाण्या स्वार्थं सपादित । तथा चोक्तम्—

गौर्गौः कामदुघा सम्यक्प्रयुक्ता स्मर्यते बुधैः ।
दुष्प्रयुक्ता पुनर्गोत्वं प्रयोक्तुः सैव शंसति ॥ ३० ॥

१२ अथाभ्यन्तर गत्वा स दासीं मारजनिमाज्ञापयत्—। प्राघूर्णकार्थं स्वादूष्णमाहार सस्कुरु । मृदुविस्तीर्णं च तल्प कल्पय—इति । वणिज चोपस्थायाभ्यधात्—। भवता प्रविश्य गृहमिद सनाथीकरणीयम् । नाह भवन्तं सर्वरात्रमङ्गणेऽवस्थित द्रष्टुमुत्सहे । किं पुन' शयितम् ? प्रथम तावन्मया दत्त भोजन स्वीकुरु । अनन्तरम् । एववादिनोऽस्य वचनमाक्षिप्य वणिगुवाच—। अद्य भट्टारकवारे न मया नक्त भुज्यते । अत , अल ते मदर्थमाहारपचनेन । अन्यदातिथ्यं तु मया सानन्द प्रतिग्राह्यम् । तदाकर्ण्यार्लिर्मारजनिमुपेत्य प्रोवाच—। प्राघुणकोऽय न नक्त भुङ्क्ते । अतस्तदर्थे त्वया पाको न कर्तव्य । भूयश्च बभाषे—। श्वो महत्येव प्रत्यूषे मया स्नानाय गन्तव्यम् । अतो मदीय स्नानवस्त्रादिक पिण्डीकृत्य भृत्याय समर्पय—इति । मम प्रत्यागमनकाले पेयमपि किमपि पक्त्वा धारय । येन स्नानादागतोऽह तत्पिबेयम् । एतद्वचनमादाय स शय्यागार प्रविष्ट ।

१३ अथासौ चोरपुरोग 'अश्वतरान्सुस्थितान्द्रष्टुमङ्गण गच्छामि'—इत्युदित्वा बहिर्गत । स हि स्वप्रबन्धस्य निर्वर्तनमुद्दिश्य सहचरानुपदेष्टुमियेष । स गोष्ठ गत्वा ततश्चाङ्गण निवृत्य प्रथमा कुतूमासाद्य तद्गत चोर स्वैर बभाषे—। अहमत्राभ्यन्तरे शालाया स्वपिमि । तत्रस्थश्चाह काश्चिदुपलखण्डान्कुतूपरि क्षेप्स्यामि । ताश्चाकर्ण्य त्वया छुरिकया शिखरादारभ्य तल यावत्कुतू पाटनीया । ततश्च क्षणान्निर्गन्तव्यम् । सममेत्राहमप्यागत्य, अनन्तरकरणीय तत्रोपदेक्ष्यामि—इति । शेषाण्यपि चर्मपात्राणि स एकैकश आसाद्य, तत्रगतान्पुरुषास्तथैवादिश्य गृहान्त प्रविष्ट ।

१४ ततो मारजनिर्दीपहस्ता तस्मै तदर्थमुपकल्पित शयन दर्शयामास । प्रार्थयामास च—। अपि वस्तुना केनचित्कार्य भवत ?—इति । न केनापि—इत्युत्तरमाकर्ण्य सा निववृते । सोऽपि चोरवर्य शय्यागारगत दीप निर्वाप्य, तल्पमधिशिश्ये । किं तु स्वप्रयोगनिर्वहणसमय प्रतीक्षमाण , उन्निद्र एव सनद्धस्तस्थौ ।

दशमो भागः

दासीकृतं चोरनिबर्हणम्

न पराक्रमसाध्यं यत्तदुपायेन सिध्यति ।
चोरा हता मारजन्या कथत्तैलनिषेकतः ॥ ३१ ॥

१ अथ मारजनिर्भर्तुर्निदेशमनु तस्य स्नानीयवसनादि समाजहार । भृत्याय चाब्दपालाय तदर्पयामास । अपिच तेन पेयभाण्डमधिचुल्लि

निधापयामास । अथ पेय पचन्त्यामेव तस्या, दीपो ह्रसत्तैलो मन्दतामगात्। गृहेऽपि तैल नासीत् । न वा वसावर्त्तयोऽप्यवशिष्टा । तत सा स्वगतमब्रवीत्—। अधुना किं विधेयम् ? तैलाभावे कथ दीपज्वलनम् ? तदभावे च कुत प्रकाश ? अप्रकाशे च पेय कथ सपादयितव्यम् ? स्नाननिवृत्ताय च स्वामिने किमुपहर्तव्यम् ?—इति ।

२ एव मारजनिं चिन्ताकुलामालोक्य, अब्दपाल प्रोवाच—। अल तैलाभावमधिकृत्य पर्याकुलत्वेन । तावदङ्गण व्रज । तत्र चान्यतमाच्चर्मकुम्भात्तैल किंचिदुद्धर। तन्मूल्य हि नून प्रभातेऽस्मत्स्वामी वणिजे दास्यति—इति । अहो युक्तमुक्त त्वया! इत्युक्त्वा मारजनिस्तथा कर्तुं प्रवृत्ता । अथाब्दपालो गत्वा, अलिपर्वण शयनभवनस्यानन्तरायामेव शालाया प्रसुप्त । येन प्रत्यूषेऽवगाहार्थं प्रस्थित गृहपतिमवगच्छेत् । तेन हि स्वामी स्नानार्थं गच्छन्वस्त्रहस्तेनानुगन्तव्य । मारजनिरपि तैलमाहरन्ती, रिक्त तैलपात्रमेकेन करेण, दीप चासन्ननिर्वाणमपरेण वहन्ती, प्राङ्गण प्राविशत् । यावच्च सा प्रथम कुम्भमुपेयाय, तावदन्त स्थित स्तेन स्वैरतरमप्राक्षीत् । अप्युपस्थित स समय ? यत्नतो मन्द भाषमाणस्यापि तत्तस्य वचन सा स्फुट जग्राह । यतश्चोराणा सुखश्वसनार्थं तत्स्वामिना कुम्भाना मुखपटा मात्रया शिथिलिता आसन् ।

३. सा तु कुम्भतस्तैल लब्धुकामा, ततो मनुजशब्दमुत्थित निशम्य, विस्मयस्तिमिता बभूव । एवगतेऽन्यदास्योच्चै क्रोष्टव्यम् । सा तु पटुमतित्वात्तस्मिन्समयेऽनुत्क्रोशमेव युक्त मेने । तया हि शङ्कितम्—। कोलाहले कृते स्वामिनो मे सकुटुम्बस्य सहदासस्य च नाशोऽवश्यभावी । अथ त गूढपुरुषमुद्दिश्य तत्क्षण मन्द प्रतिजगाद—। न सद्य एव, किं त्वचिरेण । तत:

सा द्वितीयम्, ततस्तृतीयम्, ततोऽपि तुर्यम्, एव क्रमेण सर्वानपि चर्मघटानाससाद । तदभ्यन्तराच्च यथापूर्वमेव प्रश्न शुश्राव । स्वयमपि पूर्वोक्तमेवोत्तर ददौ ।

४ केवलमन्तिमात्कुम्भात्स प्रश्नो नोत्थित । ततस्तमेव स्नेह धारयन्तम्, अन्यास्तु नि स्नेहान्पुरुषान्धारयतो विमृश्य, सोन्निनाय—। यथा—एते पुरुषा॰ प्रच्छन्नघातका भवेयु । तैलवणिग्ब्रुवश्चैतेषामधिष्ठाता । किं च सर्वेऽप्येते मत्स्वामिन हत्वा तस्य सर्वस्वमपहर्तु वाञ्छन्ति—इति । त पुनश्चोरसकल्प विफलीकर्तु सा तत्क्षणमुपायमचिन्तयदयोजयच्च । तदा सा स्वगत बभाषे—

निकृत्या निकृतिप्रज्ञा हन्तव्या इति निश्चयः ।
न हि नैकृतिकं हत्वा निकृत्या पापमाप्यते ॥ ३२ ॥

५ सा करगत भाण्ड तत्कुम्भतैलेन सत्वर पूरयित्वा महानस निवृत्ता । तत्र बृहन्तमेक कटाह चुल्ल्या उपरि निधाय, त च तैलेनापूर्य, तस्यावो विपुल दारुदहन सदीपयामास ।

६ यदा च तत्तैल भृश क्वथित तदा सा त्रिचतुरा दासी प्रबोध्य समागमय्य ताभि कटाह त युक्त्या निभृतमङ्गण प्रापयामास । ताश्च पुन॰-स्वापाय विससर्ज । अथ कटाहात्तस्मान्मनुजमारणपर्याप्त क्वथदुष्ण तैल प्रतिकुम्भ पातयामास । येन सर्वेऽपि ते गूढपुरुषा न मृतदग्धा, किंतु दग्धमृता बभूवु । यतस्तेषा कायै प्रथम दहन पश्चान्मरण प्राप्तम् । एव तान्पुरुषान्व्यसून्विधाय सा रिक्त त कटाह महानस निनाय । द्वार च सववार । तैलक्वथनार्थ निर्मित महान्तमनलमपि सा तथा सचिक्षेप यथा स केवल पेय मन्द क्वथद्धारयेत् । तत सा सत्रेष्टुमिव यान्ती दीपमपि

निरवापयत् । एव तयानुष्ठिते, निशीथोचित शम सर्वत्र प्रबभूव । अथात्मना सा महानसगत वातायनमधितष्ठौ । येन स्वयमदृष्टा सती, सा तत भाविनमर्थ द्रष्टु समर्था स्यात् ।

७. अथ मुहूर्तेनैव स स्तेनपतिरुत्थाय, गवाक्षमपावृत्य, बहिरालोकयामास । तदा न कोऽपि मनुजश्चलति, न वा दीपो दीप्यते, नापि शब्द श्रूयते—इत्येव सर्वत्र व्यवगाहमाना शान्ति प्रेक्षाचक्रे । मेने च—। सर्वथानुकूलोऽय समयो मम द्विषोऽवस्कन्तुम् । अथ यथासकेत सज्ञादानार्थ कुम्भोपरि पाषाणखण्डान्प्राक्षिपत् । ताश्च कुम्भोपरि पततो द्रष्टु तमसि नैशे नाय शशाक। तथापि तेषा प्रहारेण कुम्भत शब्दानुत्थिताञ्शुश्राव। पुरुष तु नैकमप्युत्थित ददर्श । येन तन्मनो महतीं चिन्तामापेदे । तदनुचरा हि, अद्ययावन्नित्य तदादेशाञ्श्रुतमात्रानन्वतिष्ठन् । अथासौ द्वितीयेन तृतीयेनापि पाषाणखण्डनिचय चिक्षेप । यथापेक्ष फल तु न किमपि लेभे ।

८ अनेनासौ सत्यमेव बलवता साध्यसेनाक्रान्त । स निभृतमङ्गण प्रविश्य घटमेकमुपसृत्य मन्दमवादीत्—। किं सुप्तोऽसि ? तदा कुम्भत किमपि प्रतिवचनमनिशम्य, स शशङ्के—। यथालिपर्वणो हननस्य सर्वस्वापहरणस्य च कृते कृतो मे प्रबन्ध फलेन वञ्चित —इति । अथ सर्वानपि चर्मकुम्भानेकैकश उपस्थाय, सर्वेऽप्येते मम सहचरा मृता —इति स मेने । कथमेते मृता स्यु —इति तु कुम्भेभ्य सर्वतो धूमायमानस्य तैलस्य गन्धेन, अन्तिमे च तैलस्याल्पीभावेन, तस्मै व्याख्यातम् ।

९ एव तृतीयेऽप्यवसरे स्वप्रयोग वन्ध्यता गतम्, किं च विशेषत सर्वानपि प्राणसमानात्मानचरान्व्यापादितान्प्रेक्ष्य. स शोकविह्वल सन्रोषो-

न्मत्त इव बभूव । किंतु, नात पर मम क्षेमायात्र स्थातुम् । अह हि परमार्थतो गृहीत —इति विमृश्य, सोऽङ्गणप्राकारमारुरोह । झम्पा च दत्त्वा पलायाचक्रे ।

१० मारजनिस्तु स्वस्थानस्थितैव सर्वमेतत्तूष्णीं लक्षयामास । अथ सर्वं स्तिमितता गतमालोक्य, साधु फलितो मम प्रयोग —इति परितुष्टा सा चिन्तापगमविशदेन मनसा शय्यातल शिश्रिये ।

११ अथारुणोदयसमयेऽलिपर्वा गृहीतस्नानीयोपकरणेनाब्दपालेन सह स्नानागार प्रस्थित । स रात्रिवृत्त किमपि न जज्ञौ । यत, चोराणा प्रमथनात्पूर्वं तेषा बोध परिहरन्त्या मारजन्या स शब्दाप्य न जागरित । नापि पश्चात्, अप्रतिबोधाय तेषु सुप्तेषु । तया हि चिन्तितम्—। अधुना सर्वथा निवारिते व्यसने किं मम स्वामिना निन्दाभङ्ग प्रापितेन ?

१२ अथ स्पष्टे प्रभाते स्नाननिवृत्तोऽलिपर्वा, तेन तैलवणिजा नाश्वतरा न वा तैलघटा यथोक्त नीता —इति वीक्ष्य पर विस्मय गत । गृहमप्रविश्यैव मारजनिं तत्र कारण पप्रच्छ । सा प्रत्युवाच—। मा तावदनुयातुमर्हसि । जिज्ञासित सर्वमर्थं त्वा ज्ञापयामि ।

१३ एव प्रार्थितोऽयमङ्गणमवतीर्ण । मारजन्या च बहिर्द्वार पिधाय, प्रथमकुम्भ नीत्वासौ प्रार्थित —। कियत्तैलमत्र वर्तते—इति पश्यतु स्वामी । तथा कुर्वन्स कुम्भे तैलस्थाने पुरुष वीक्ष्य तत्क्षण सचकित स्थित । त मारजनिरब्रवीत् । अल भयेन । एष नरो नून त्वद्वधकाम, किं तु प्रागेव न सप्रति । अधुना हि, न त्वा न वा कमप्यन्य हन्तु प्रभवेत् । असौ हि स्वयमेव हतो वर्तते ।

१४ एतस्मिन्स पप्रच्छ—। हञ्जे, किमेतद्भणसि ? स्फुटं कथय। सा प्रत्युवाच—एषा कथयामि। किं तु प्रथम प्रार्थनीयोऽसि मया—। यद्भ-वता निभृत स्थातव्यम्। नाल्पोऽपि शब्द कर्तव्य । यत, केनाप्यस्म-त्प्रतिवेशिना वृत्तमेतन्न ज्ञातव्यम्। घटान्तरेषु तावत्पश्य। अलिपर्वा तथा चकार। प्रतिघट च परेतपुरुषमीक्षाचक्रे। अन्तिम च कुम्भमासाद्य तस्मि-न्नल्पावशेष तैल ददर्श। सर्वमेतदालोक्य स स्वप्नगतमिवार्थं पश्यन्निश्चल स्थित'। स प्रथम कुम्भान्, ततश्च मारजनिम्, भूयोऽपि कुम्भान्—एव तत इतश्चक्षुषा ददर्श, मुखेन तु न किंचिद्व्याजहार।

१५ अथ मनाग्मन्दीभूतविस्मयोऽसौ ता पप्रच्छ—। कुत्र गत स तैलापणिक ? किं वृत्त तस्य ? सा प्रत्युवाच—। किं तैलापणिक पृच्छसि ? स तावदापणिक एव नाभूत्। किं पुनस्तैलापणिक ? को वासौ परमा-र्थत, कुत्र वा गत,—इत्येतदपि निवेदयिष्यामि। किं तु, उष्णोदक-स्नानेन त्वया श्रान्तक्षुधितेन भाव्यम्। अत, प्रथममभ्यन्तर प्रविश्य त्वया क्वथिका पातव्या। उपाहारश्च कर्तव्य । त च सेवमानाय तुभ्य यथावृत्त सर्वमादितो विवरिष्यामि।

१६ अथ तौ गृहान्तरगतौ। स चोपाहारमजुषत। तथावस्थित च त मारजनिर्बहिर्द्वारवर्तिनो गैरिकचिह्नस्य दर्शनादारभ्य सर्वं व्याचष्ट। अब्र-वीच्च—। गुहागतैरेव चत्वारिंशता लुण्ठकैरेतै साहसिकैर्भाव्यम्। त्व तद्र-हस्याभिज्ञोऽसि—इति कथमपि तैरवगतम्। त्वद्वधार्थमेव च तेऽत्रागता'— इति दृढो मे तर्क। तेषा सप्तत्रिंशन्मितास्त्वत्र मृतास्तिष्ठन्ति। तेषा नायक, अन्यौ च द्वौ, सप्रत्यवशिष्टा स्यु—इति।

१७ तया हि न ज्ञातम्, यच्चोरद्वय वन्ध्योद्यमत्वात्पूर्वमेव नायकादेशा-

त्परलोक प्रहितमासीत्—इति । सा भूयो बभाषे—। यावत्तु तेषामेकोऽप्यव-शिष्यते तावत्कुतस्ते क्षेमम् ? उक्त हि —

ऋणशेषोग्निशेषश्च द्विषः शेषस्तथा रुजः ।
पुनश्च वर्धते यस्मात्तस्माच्छेषं न धारयेत् ॥ ३३ ॥

अतस्त्वया नित्यमवहितेन स्थातव्यम् । मयापि सेवकधर्ममनुपालयन्त्या तव क्षेमहेतो , सावधान यथामति तत्तद्विधेयमेव ।

१८ एतन्मारजन्योक्त निशम्य, तस्याश्चातुर्येण बाढेन च धैर्येण प्रह्वी-कृतोऽसौ ता मुहु प्रशशस । प्रोवाच च—। हे वीराङ्गने, त्रिवार त्वया जीवित मे रक्षितम् । अस्य प्रत्युपकारस्तु न मया कदापि कर्तुं शक्यते । सप्रति पुनरिद वदामि—। यदस्मादेव क्षणात्प्रेष्यभावान्मुक्तासि । तत्रोपकार निर्यातयितुमुचिततर किं मयानुष्ठेयम्—एतदपि चिन्तयाम्येव । मन्ये—। मम जीवित लुण्ठकानामेतेषा कपटप्रबन्धेभ्यो रक्षितुमीश्वरेणैव प्रेरितासि । अतोऽहमिच्छामि—। त्वया नित्य मत्सनिधावेव स्थातव्यम् । येन, अत परमपि येकेचन कूटप्रयोगा मच्छरीरमभिद्रोग्धु द्रोहिण कल्पयेयु , तास्त्व वन्ध्यता नीत्वा मा गोपायिष्यसि । उक्त हि—

पुनरावर्तमानानां भग्नानां जीवितत्यजाम् ।
भेतव्यमरिशेषाणामेकायनगता हि ते ॥ ३४ ॥

सप्रति शवानामेतेषा निखननमेवावशिष्यते । किन्तु, अब्दपालस्य साहाय्येन मयैव तदनुष्ठेयम् ।

१९ अलिपर्वण आराम सुविस्तीर्ण आसीत् । प्रान्ते च घनवनराज्या छायाबहुलोऽपि । अस्या वनराजौ, अब्दपालेन सहालिपर्वा सर्वशवशयन-

पर्याप्तावकाशा दीर्घविस्तृता गर्तामुच्चरवान । तत्रत्याया मृत्तिकाया. शिथिलत्वात्, तत्कार्यमचिरेणैव सपन्नम् । अथ ताभ्या तस्मिन्भूरन्ध्रे ताञ्शवानन्योन्यससक्तपार्श्वान्निधाय, मृदा चाच्छाद्य, गर्तोपरितल समीकृतम् । ततश्च ते कुम्भाश्चोरायुधानि च ताभ्या निगूढानि । अश्वतराश्चान्तरान्तरा दामैरापण प्रापय्य विक्रापिता । यतस्तैरलिपर्वण प्रयोजन नासीत् ।

एकादशो भागः

छद्मापणिकः

असभ्याः सभ्यसंकाशा निस्त्रिंशा मृदुमानसाः ।
जिघांसवो हितपरा दृश्यन्ते कार्यतः शठाः ॥ ३५ ॥

१ अनेन समयेन चोराग्रणीर्वनगता गुहा प्रतिनिवृत्त । सा तु दृढानुरागाणा प्रेयसा वीरानुचराणा विनाशेन तस्य शून्या दुर्दर्शना च बभौ । येन तीव्रतर शोकानलस्तन्मनसि सदुधुक्षे । सोऽचिन्तयत्—। एते मदनुजा शस्त्रपाणयो युध्यमाना अहनिष्यन्त चेत्, एष शोकदहनो न मामधक्ष्यत् । एते पुन पाशगृहीता विवशा इव पशवो निर्घृण प्राणैर्वियोजिता । एतच्चिन्त्यमान सत्, समूलमिवोन्मूलयति मामक मन—इति । ततोऽसौ प्रत्यपकारविमुखस्य केवल कृते प्रतिकुर्वाणस्याप्यलिपर्वणो वयस्यवधकृते प्रत्यपकर्तुं कृतमतिर्बभूव ।

२ कथ मया सिद्धकामेन भाव्यम् ?—इति चिर निपुण विमृश्य स उपायमेक मनसाकल्पयत् । ततश्च गुहागत शयनमधिशय्य क्षणेन गाढ निदद्रौ ।

३ अथ प्रातरुत्थाय, स प्रवसतो वणिजो वेष विदधौ । नगर च गत्वा भोजनागारे वासमग्रहीत् । तेन सभावितम्—। यदनेन समयेन, अलिपर्वणो गृहगत वृत्तविशेष नगरे बहुलीभूतम्, जनाना च सलापविषयीभूत स्यात्—इति । अत , तच्छ्रोतुकामोऽयमन्नशालास्वामिन नगरगतामचिरजाता कौतुकवतीं काचिद्वार्त्तामपृच्छत् । स तु पृष्टो बहूनि वृत्तानि कथयामास । चोरहिंसा पुनरुद्दिश्य न किंचिदपि । तत. सोऽनुममे—। यदलिपर्वणा स चोरवधव्यतिकरो रहस्यमिति रक्षित॰, मा तद्वृत्तस्य श्रवणेन जनाना जिज्ञासा जायताम् । मा च गुहागता धनसपद तदधिगमोपाय चोद्दिश्यैते कामपि चर्चा कुर्वताम्—इति ।

४ स स्तेनपतिरात्मान दुकूलवणिज जनेभ्य कथयामास । उवाच च—। पट्टवासासि विक्रेतु कयाचित्समीचीनया पण्यशालया मम कार्यमस्ति—इति । कचित्कालमन्विष्य स पण्यागारमेक परिचिक्रिये । तत्तु विधिवशात्कश्यपस्य भूतपूर्वाया विक्रयशालाया पुर एव वर्तते स्म ।

५ अथाय कपटापणिको वन निवृत्त । गुहा च प्रविश्य, तत्र सचितानि महार्घाणि चीनाशुकानि स्वीयमश्वमारोपयामास । तानि च नगरगत निज पण्यस्थानमानिनाय । एव नैकवार विधाय, स बहून् दुकूलभारान्नवा पण्यशालामवहत् । तदर्थं पुन॰, स्वगुहा लोकलोचनेभ्यो रक्षन्, नक्तमेव निभृत गतागतानि चकार ।

६ स नाम्ना कुजहर्षणो बभूव । आगन्तुकश्च सन्, स प्रतिवेशिवणिक्षु भूयसा दक्षिणोदारत्वेन ववृते । तस्य समुखे पण्यागारे स्थितोऽलिपर्वण पुत्र., न केवल युवा दर्शनीयश्च, पटुबुद्धिरप्यासीत् । स च कुजहर्षणश्च, वारवारमुद्यमगतान्विषयानुद्दिश्य सलाप चक्रतु । येन तौ गच्छता कालेन मिथो वयस्यभावमिव पुपुषतु ।

७ अथ कदाचिदलिपर्वा पुत्रस्य पण्यशालाया समीपेन गच्छस्ता प्रविष्ट । पुत्रेण सह सभाषणेन स्थितश्च । एव हि तन्मार्गेण व्रजन्स भूयो विदधौ । स लुण्टाकपतिरलिपर्वाण दृष्टमात्रमभिजज्ञौ । गते तु तस्मिन्सोऽनभिज्ञ इव तस्य पुत्रमप्राक्षीत्—। कोऽय पुरुष ?—इति ।

८ यूनस्तस्य मुखात्त तस्य जनक विज्ञाय, स स्तेनधुरीणो भूयसा जहर्ष । चिन्तित हि तेन—। यदेषोऽनयो सबन्ध , चिकीर्षिते मम कर्मणि भृशमुपकुर्यात्—इति । तत प्रभृति सोऽलिपर्वपुत्रेण सह सौहार्द सविशेष सवर्धयामास । तस्मै च नैकवारमुपायनानि ददौ । एव तस्मिन्दृढसुहृदिव व्यवहरति स्म ।

९ स वणिग्युवा नैतद्वोचयामास, यदेतान्यागन्तुकवणिज उपकृतानि मया प्रतिग्राह्याणि, तत्प्रत्युपकार पुनर्न कोऽपि कर्तव्य –इति । किन्तु तस्य गृहस्य स्वल्पावकाशत्वाद्यथामनीषित तस्यातिथ्य कर्तु स न प्रबभूव । तथाहि, सोऽलिपर्वणो भूतपूर्वे गृहमध्युवास । तत्पिता तु धनीयसो ज्यायसो भ्रातु· । अत , स विषय तमुद्दिश्य कदाचित्पितर बभाषे ।

१० अलिपर्वा तु तनयत्रयस्यान्सभावयितु न कदापि मन्दादरो बभूव । अत स कदाचिन्मन्दवासरे स्वगृहमागत तनय बभाषे—। श्वो रविवासरो वर्तते । रविवासरे च त्वया च कुजहर्षणेनापि श्रेष्ठिवरसप्रदायमनुसृत्य पण्यशाला नैवोद्घाटनीया । अत श्व , तमुद्यमिनमात्मना सार्धं विहर्तु नेष्यसि । निवर्तमानश्च वर्त्मनैतेन गच्छन्, त मम गृहमानेष्यसि । विधिवदामन्त्रणापेक्षया यदृच्छया किल तस्य गृहानयन सुतरा समीचीन मे भाति । अहमपि सपन्नतर भोजन कल्पयितु मारजनिमादेक्ष्यामि ।

११ अथापरेद्यु , अलिपर्वसूनुर्हर्षणमुपस्थित'। विहारार्थं च तावुभौ प्रस्थितौ। निवर्तनसमये स व्यवसायी युवा हर्षण पितृगृहस्य पुरोयायिना वर्त्मनानयत्। तद्गृह प्राप्य प्रविष्टोऽयमभ्यागतमब्रवीत्—। प्रियवयस्य, भवनस्यास्य पिता मे पतिर्वर्तते। तमहमावयो सौहार्दमधिकृत्य भूयो व्याहार्षम्। तेन च त्वत्परिचयसौभाग्यमनुभवितु नैकवार मनोरथोऽपि दर्शित। अतस्तद्गृहसविधेन गच्छन्त त्वा, न चेदह तस्मै नेष्यामि, ध्रुव स मह्य कोपिष्यति।

१२ अलिपर्वगेहे प्रवेश, तेन क्षौमनैगमेन चिरवाञ्छित एवासीत्। तथाहि, एव प्रकाशलब्धेन प्रवेशेन, स न केवल सुखेन किं तु विनैवात्मसदेहेन त व्यापादयितु पारयेत्। एव चेतसा प्रवेशोत्सुकोऽपि, स प्रकाशमब्रवीत्—। सखे, अल निर्बन्धेन। अनुजानीहि मा गृहगमनाय—इति। अस्मिन्नेवान्तरे, अन्तर्गेहद्वार सेवकेनापावृतम्। तेन च, अलिपर्वतनयो वयस्यमगणितप्रत्यादेश पाणिना पाणौ गृहीत्वा मित्रभावेनान्तश्चकर्ष।

१३ ततोऽलिपर्वा तस्मै मायाव्यवहारिणे गरीयसा दाक्षिण्येन स्वागत व्याजहार। बभाषे च—। एष मे पुत्र, त्वा च तावकानि च बहून्युपकृतानि श्लाघमान, मया बहुश श्रुत। ततोऽहमप्याशासे—। गच्छता कालेन दृढता गतेनावयो परिचयेन, त्वत्सखिषु गण्यतामासाद्य धन्यमात्मान कलयेयम्—इति। एतस्मिन्कुज प्रतिजगाद—। मामैवम्। मदीय खल्विद भाग्यम्, यत्त्वत्पुत्रपरिचयो मयाधिगत। तथा हि, एतद्दाक्षिण्यम्, इय चातुरी, अदभ्र मतिपाटव, विरल खलु यूनि लभ्यन्ते।

१४ अथ काचित्कालकला सभाषणेन नीत्वा, स वणिक्प्रस्थातु

किलोत्तस्थौ । तमलिपर्वा पृच्छति स्म—। आर्य, एव कृतत्वर कुत्र गच्छसि ? त्वया त्वसकृदुपकृतमस्य मे तनयस्य । अधुना च, मया सह सकृद्भुक्त्वा मामप्युपकर्तुं प्रसीद । सभवेत्किल यन्मदीयमातिथ्य भवादृशस्यानर्हम् । तथापि, तदौदार्येण स्वीकुर्वता भवतानुग्राह्यमात्मानमिच्छामि । हर्षणेन प्रतिभाषितम्—। आर्य, एता तवाभ्यर्थना गरीयासमनुग्रह गणयामि । तथापि, कारणेनैव त्वत्प्रणयग्रहणाक्षममात्मान समर्थये । कथित चेत्, कारणमिद त्वमपि पर्याप्त मस्यसे ।

१५ ततोऽलिपर्वणा भणितम्—। भद्र, न चेद्रहस्यम्, कारणमेतत्कथयित्वा जनोऽय त्वयानुग्रहीतव्य । पण्याजीवेन प्रत्युक्तम्—। अलवण स्वल्वाहार पथ्याशिना मया क्रियते । निर्लवणानि च भक्ष्याणि प्रायो दुर्लभानि । अतस्तन्निर्माणार्थं क्लेश ते परिहरता मया न शक्यते प्रार्थितमिदमभ्युपगन्तुम् ।

१६ अलिपर्वावोचत्—। अकिंचित्करमेतत्कारणम् । त्वया च तदर्थं प्रणयो मे न प्रत्याख्येय । प्रथम तावत्, मद्गृहे निर्लवणमेव पच्यन्तेऽपूपा । अपर च—। यन्मासाद्यद्यानीयेत, तन मा लवण मिश्रीकुरु—इति सद्य एव गत्वा सूदमादिशामि । एषोऽह गतस्तथानुष्ठातुम्—इति ।

१७. एतद्भाषमाण एवालिपर्वा महानस प्रविश्य मारजनिमाज्ञापयामास—। यदद्य त्वया भोजनसमये मास निर्लवणमेव परिवेष्टव्यम् । अभ्यागतो हि निवृत्तलवणोऽस्ति ।

द्वादशो भागः

चोरनायकनिधनम्

भीतवत्संविधातव्यं यावद्भयमनागतम् ।
आगतं तु भयं प्रेक्ष्य प्रहर्तव्यमभीतवत् ॥ ३६ ॥

१ मारजनिर्गृहपतेरादेशाञ्छ्रुतमात्रानेव नित्य सानन्दमन्वतिष्ठत्। अद्य पुन स्वामिसदेशमाकर्ण्य सा मनाग्व्यमनायत । तेन समयेन हि भोज्यजात कल्पितप्रायमासीत् । अत , तेन सदेशेन कानिचिद्भोज्यानि तया भूय सपादयितव्यानि । तत सा त प्रतिबभाषे–। अहो विचित्र एष पुरुष , य. पिशित विनैव सैन्धव सेवते ! को नामाय भवेत् ? तदर्थ भोज्यानि द्वितीयवार पचन्त्या मयि, युष्माक भोजनमतिचिरस्थापितत्वात्, शीत च रुच्येतरच्च जायेत–इति । अलिपर्वा प्रत्युवाच–। अयि मारजने, अलमपरितोषेण । स खलु शुचिव्रत आर्यजनोऽस्ति । अस्मिन्समये त्वया मदुक्तमनुष्ठातव्यमेव ।

२ एवमाज्ञप्तेयमकामतोऽपि स्वाम्यादेश निरवर्तयत्। कोऽय लवणद्वेषी स्यात् ? अहमेन पश्याम्येव–इति सा स्वगत बभाषे । तया हि निर्लवणाशी पुरुषो न दृष्टपूर्व , न वा श्रुतपूर्वोऽपि। अत समाप्ते महानसव्यापारे, भोजनपीठेषु चाब्दपालेन निहितेषु, भोजनपात्राण्युपरितनीं भूमिं नयतस्तस्य सा साहाय्यमकरोत्। एव व्यापृता सा त कुजहर्षण निपुण सावकाश च निरूपयितुमलमासीत्।

३ दृष्टमात्र त कृतवेषान्तरमपि सा चोरनायक इत्यभिजज्ञौ । निपुणतर च विलोक्य, तेनान्त.प्रावार गूढधृता कृपाणीमपि लक्षयाचकार। तदा

सा स्वगत बभाषे—। अत्र नास्त्यणीयानपि विस्मयस्यावकाश., यदमुना दुरात्मना मत्स्वामिनो मन्दिरे लवण न भोक्तव्यम् । यस्य हि लवण भुज्यते तत्प्राणग्रहणमतीवाधर्म्यम् । उक्त हि—

भुज्यते यस्य लवणं तद्धिंसा गुरु पातकम् ।

इदमेव वचन स्मृत्वा मत्स्वामिवधकामेनानेन लवणभक्षण वर्ज्यते । अह पुनरेन ध्वस्तमनोरथ विधास्ये ।

४ अथ मारजनिर्भोजनशाला प्रति भोज्यजातवहनेऽप्यब्दपालस्य साहायकमनुतष्ठौ । तत्स्वामी प्राघूर्णकेन सह यावद्भुञ्जान स्थित , तावत्सा स्वामिन चोराततायिनस्तस्माद्रक्षितु कमपि निपुणमुपाय सर्वात्मना चिन्तयति स्म । अथ भोजनादूर्ध्व सा गृहपतेरभ्यागतस्य च पुर कानिचित्फलानि मद्यविशेषाश्च स्थापयामास । ततोऽब्दपालेन सह भोक्तु किल पाकागार प्राविशत् ।

५ तदा कुजहर्षण स्वगतमवादीत्—। अय प्राप्त स चिरकाङ्क्षित' समय । अहमिम पितरमेत च तत्पुत्र, उभावपि मद्य प्रकाम पाययित्वा विचेतनौ विधास्यामि । तथाविध च जरठमिम लीलया परलोकं विसर्जयिष्यामि । एव कुर्वन्त दस्युचक्रवर्तिन मा निवारयितु का शक्तिरमुष्य क्षीरकण्ठस्य बालस्य ? ततश्च परिवेष्टरि दासे पाचिकाया च दास्या महानसे भोजनव्यग्रयो सुप्तयोर्वा सतो , मया यथापूर्वं पलायनेनात्मा रक्षितु शक्य ।

६ किं तु, एतत्तस्य चिकीर्षित मारजन्या तर्कितपूर्वमेव । अतस्तस्य निर्वहण व्याहन्तु सोद्यता बभूव ।

नाधर्मो विद्यते कश्चिच्छत्रून्हत्वाततायिनः ।

—इति व्यासवचन स्मरन्ती सा भोजनाय महानसमगत्वा, स्वय नृत्याङ्गनावेश निपुणमधारयत् । मुखमपि च्छद्ममुखेनाच्छादयत् । मध्य-भाग च रजतरशनया पर्यवृणोत् । तत्र च मणिमण्डितमुष्टिं कृपाणिकामास-जत् । एवमात्मना सनद्धा सा, अब्दपालमादिशत्—। एहि, मृदङ्गमादत्स्व । आवा यथा भूय एकाकिनमेव स्वामिन तथाद्य सतनयातिथिं त नृत्तगीताभ्या विनोदयिष्याव' ।

७ एवमाज्ञप्तोऽब्दपाल , मारजन्यानुगत , मृदङ्गमादाय तद्वादनपरो महानसान्निश्चक्राम । विश्रामागार च प्राप । तत्र च द्वारदेशे स्वामिन प्रवेशानुज्ञा प्रतिपालयन्स्थित. ।

८ अथालिपर्वोवाच—। प्रविश रे मार्दङ्गिक । हे मारजने, दर्शय निजकौशलमतिथयेऽस्मै । येन स कौशल ते परीक्षेत—इति । ततो मायाव-णिजमुद्दिश्य तेन भणितम्—। अस्य विनोदस्य कृते न कोऽपि धनव्ययो मया कृत' । एषोऽस्मद्गृहदासैरेव सर्वथा सविहित । अत्र पात्रे अब्दपालो मारजनिश्च । प्रथमो मे परिवेषक', द्वितीया च पाकशालाध्यक्षा । मन्ये—। एतौ तव रञ्जनाय क्रमेयाताम् ।

९ तदा तत्सगीतकमतर्कितोपस्थित प्रेक्ष्य हर्षणश्चिन्तामाविशत्—। कथमधुना निर्वहाम्यात्मसकल्पम् ? अथवा, कृत चिन्तया । अद्याय प्रयोगो मया नानुष्ठितश्चेत्, न तावता गरीयसीं क्षतिं कलयामि । यतोऽहमलिप-र्वपुत्रेण सार्धं समृद्धतरसौहार्दो भविष्यामि । ततश्च भविष्यति कदापि मया सिद्धप्रयोगेण भाव्यमेव । अत' किमनेन सगीतेनान्तरायेण ? प्रवर्तता

नामेदम्—इति । अथ प्रकाशमाह—। महानय मयि तवानुग्रह', यदित्थम-भ्यागत मामाराधयितु प्रयतसे । अतो मयापि च्छन्दस्ते न व्याहन्तव्य ।

१० अतिथिना सार्धं प्रवर्तमान स्वामिनो भाषण समाप्त प्रेक्ष्य, अब्दपालो मृदङ्ग वादयितु गातु च प्रवृत्त । कलाकुशला च मारजनि-र्नर्तनपरा, गानसमकाल पादन्यास कुर्वती, स्वामिन स्वामिसूनु च भृशमावर्जयामास । कुजहर्षण पुनः वैरसाधनमुद्दिश्य प्रबन्धकल्पनेन व्याक्षिप्तचेतास्तस्या नात्यादृतो दृष्ट ।

११ अथ कञ्चित्काल नर्तित्वा मारजनि , रशनागता कृपाणीमाचकर्ष । तया च कदाचित्स्वामिन , कदाचिच्चाभ्यागतस्य वक्षो लक्षयाचकार । भूयश्च स्वकीयमप्युर , तेन भेत्तुमिवोद्यतमात्मानमदीदृशत् ।

१२ एव कञ्चित्समय नीत्वा सा, अब्दपालस्य हस्तान्मृदङ्गमाच्छिनत् । अथ त वामेन पाणिना कृपाणिका च दक्षिणेन धारयन्ती सा, अलिपर्वण. पारितोषिक किल प्रार्थयितु चक्राम ।

१३ तदा परिवृत्ततले तस्मिंश्चर्मवादित्रे, अलिपर्वणा हिरण्यदीनार पातित । तत्तनयेनापि तथैवाचरितम् । तदालोक्य कुजहर्षणोऽपि तामा-त्मन' पुर आयान्तीं प्रेक्ष्य, निजोरसि पटान्तर्गता धनभस्त्रिकामाक्रष्टु प्रवृत्त' । येन तस्यै प्रीतिदान दद्यात् । यावच्चासौ वामेन हस्तेन भस्त्रिका धृत्वा दीनारनिष्कासनार्थं हस्तमपसव्य तत्र प्रवेशयति, तावदेवेत्थ व्यापृतोभयहस्त त मारजनिश्छुरिकाप्रहारेण भिन्नहृदय चकार ।

१४ एतदालोक्य पितापुत्रावुभावपि भयविस्मयाक्रान्तौ प्रोच्चैश्चुक्रुशतु । पिताब्रवीत्—। दुर्भगे, किमिद त्वयानुष्ठितम् ? अतिथिमेन घातयन्त्या त्वया, अहमपि सान्वयो घातितः ।

१५ सा प्रत्याह—। मा तावद् । मया हि न तव नाश , किं तु तव च त्वत्कुटुम्बस्य च रक्षणमेव विहितम् । अथ तया कुजहर्षणस्य प्रावारमपसार्य तदन्तर्गुप्तो मण्डलाग्र स्वामिने दर्शित । भणित च—। पश्य, नाथ सुहृद्, किंतु दुर्हृदेव, यस्त्वया भोजित । वदनमस्य निपुण निभालय । येन त्वमेन तैलवणिजमभिज्ञास्यसि । अयमेव दस्युनायक । भूयश्चावधारय—। यथा—त्वद्गेहेऽनेन लवणभक्षण यत्नतो वर्जितम् । किमत्र कारण स्यात्? किमन्यत्? इदमेव यल्लवण चेत्त्वदीयभवने तेन खादितम्, न त्व तेन हन्तु युज्येथा—इति । यदैव त्वया लवणनिवृत्त एषोऽभ्यागतो मम कथित , तदाप्रभृत्येव तमनु जातशङ्केवाभूवम् । उक्त हि भगवता व्यासेन—

अशिष्टाः शिष्टसंकाशाः शिष्टाश्चाशिष्टदर्शनाः ।
दृश्यन्ते विविधा भावास्तेषु युक्तं परीक्षणम् ॥ ३७ ॥

किं च तद्वदनदर्शनेन तु तत्क्षण तमभिज्ञाय मया तर्कितम्—। यदेष तवाशुभ ध्यायति—इति । तथा चोक्तम्—

आकारश्छाद्यमानोऽपि न शक्यो विनिगूहितुम् ।
बलाद्धि विवृणोत्येव भावमन्तर्गतं नृणाम् ॥ ३८ ॥

एव त्वद्वधार्थिनमेन व्यापादयन्त्या मया युक्तमेवाचरितम्—इति त्वमपि ज्ञास्यसि । तथा चेय व्यासभणिति —

यस्मिन्यथा वर्तते यो मनुष्यस्तस्मिंस्तथा वर्तितव्यं स धर्मः ।
मायाचारी मायया वर्तितव्यः साध्वाचारः साधुना प्रत्युपेयः ॥३९॥

१६ अथालिपर्वा चिन्तयामास—। इदानीमपि पूर्ववदह मारजन्यैव चातुर्येण दाक्ष्येण धैर्येण च मृत्युमुखान्मोचित । अतो दासीभावान्मोचितपूर्वामेना स्नुषापदमपि किं न लम्भयेयम्? उक्त हि—

विषादप्यमृतं ग्राह्यममेध्यादपि काञ्चनम् ।
नीचादप्युत्तमां विद्यां स्त्रीरत्नं दुष्कुलादपि ॥ ४० ॥

ता चावादीत् । वत्से मारजने, नून त्वया बहूपकृत मम । नातिचिरात्प्राक् प्रेष्यभावान्मोचयता मया भणितैव त्वम्—। यथान्यदपि पारितोषिक मत्त प्राप्स्यसि—इति । अय च सप्राप्त समयस्तद्वितरीतुम् । अद्य त्वा मत्स्नुषापदमारोपयितुमिच्छामि ।

१७ अथासौ पुत्रस्य समूखीभूय बभाण—। अद्ययावत्त्व मदाज्ञापरोऽभू । येनाधुनापि त्व मद्वचनमाश्रुत्य जन्मदासीमपि मारजनिमेता भार्यात्वेनाभिनन्दे । इद तु प्रमाणनिरपेक्षमेव यत्कूटवणिजा हर्षणेन, मद्वधमेव सकल्पयता त्वं वयस्यभाव लम्भित । एतदप्यभूमि सशयस्य—यन्मा प्राणैर्वियोज्य स त्वामप्यद्य निशाया प्राणैर्व्ययोजयिष्यत् । एवमेतत्प्राप्नोति यन्मारजन्या न केवल मदीय, किं तु त्वदीयमपि जीवित परिरक्षितम् । अत, चतुरोपकारिणीमिमा भुजिष्या त्वद्वधूत्व नारोपयामि चेत्, युक्ताननुष्ठानात्सर्वथा वाच्यमात्मान विदध्याम् । उक्त हि—

कनकभूषणसंग्रहणोचितो यदि मणिस्त्रपुणि प्रणिधीयते ।
न स विरौति न चापि न शोभते भवति योजयितुर्वचनीयता॥४१॥

१८ पितृवचसोऽस्मात्पूर्वमेव, अलिपर्वपुत्रो मारजन्याश्चातुर्येण हृतप्रीतमना आसीत् । तथा चोक्त भारविणा—

कमिवेशते वशयितुं न गुणाः ?

किं तु श्रीमत. श्रेष्ठिन सभूतत्वात्, जन्मतोऽनुगतदासीभावा ता कामयितु नोदसहत । अधुना तु दासीभावे निवृत्ते, अन्यैव वनितासौ सपन्ना । किं च—

यत्रैव मनसः कामस्तत्रैव पितृचोदना ।

इति मत्वाय तत्क्षण सानन्द तदाज्ञाविधानोद्यतमात्मान निवेदयामास ।

१९. अथ तौ पितापुत्रौ, निखातपूर्वाणा चोरशवाना सविध एव, अन्तर्गर्ते तदग्रणीशरीर शाययामासतु । किंच तमर्थं तथा निभृत निर्वर्तयामासतु, यथा नैकोऽपि प्रातिवेशिको लेशतोऽपि तदभिज्ञो बभूव । अथान्यस्मिन्दिवसे, तथानन्तरेषु च केषुचित्कुजहर्षेण पण्यशालामपात्रयितुमनागत प्रेक्ष्य, जना 'कुत इदम्?' इति व्यस्मयन्त । किन्तु गच्छता कालेन तद्गत सर्वमपि तैर्विस्मृतम् ।

२० तत कतिपयदिवसापगमे, मारजन्यालिपर्वणयोर्विवाहो निर्वृत्त । तन्निमित्त चालिपर्वणा सुसपन्न भोजन ज्ञातिभ्यो दत्तम् । तथा चोक्तम्—

संभोजनं संकथनं संप्रश्नोऽथ समागमः ।
एतानि ज्ञातिकार्याणि न विरोधः कदाचन ॥ ४२ ॥

तदा सर्वैरपि भणितम्—। अहो उचितमाचरितमलिपर्वणा, यज्जन्मदास्यपि मेधाविनी शीलवती मारजनिर्दास्यादुद्धृत्य स्नुषात्वमारोपिता ! यत सबन्धस्यास्य परमार्थहेतुस्तेषामज्ञात एवासीत् ।

२१ अथ वर्ष यावदलिपर्वा चोरगुहा नैवागमत् । दीर्घेऽस्मिन्नन्तरे कामपि चोरबाधामनुपस्थिता प्रेक्ष्य भूयोऽप्यसौ वाजिना तद्गुहा प्रापत् । गुहाया निकटेऽश्वादवतीर्य तत्र नराणा तुरगाणा वा पदमुद्रा अनालोक्य, स वीतभयमात्मान मेने । अन्त प्रविष्टश्च स उन्निनाय—। यदा कौशेयभाराश्चोराग्रण्या विक्रयार्थं पुर नीता., तदाप्रभृति न कोऽपि नरो गुहान्त. प्रविष्टः—इति ।

२२ अथासौ पुनरप्यात्मगत जगाद—। सर्वेऽपि चोरा ध्रुव लय गता। गुहाप्रवेशरहस्य च मद्वर्जे न कोऽप्यन्यो जानाति। येन समग्रस्यैतावत कोशस्य, अहमेवासाधारण स्वामी। एनमह यथाकाम भोक्तुमीशे। तत, तेनात्मना सार्धमानीतो महान्स्यूत स्वर्णमुद्राभिर्निरन्तर पूरित। प्रच्छन्न च पुर प्रत्यानीत।

२३ केनचित्कालेनालिपर्वणा स्वतनुजस्तामटवी नीत्वा गुहारहस्य ज्ञापित। स तनयोऽपि विपुला ता सपद चातुर्येणोपयुञ्जानो भुञ्जानश्च गच्छता कालेन ननराध्यक्षपद प्राप्त। सोऽपि पितरमनुकुर्वस्तद्रहस्य स्वीय पुत्रमुक्तवान्, सोऽपि स्वीयम्। अनया परपरया तद्गुहारहस्य बहुलानि वर्षाणि यावदलिपर्ववशजा जज्ञु। तद्गुहागतानि सर्वाणि महार्घाणि वस्तूनि शनै शनैरात्मसाच्चक्रु। एव क्रमेण गुहान्तर्वर्ती स धनसचय. प्रचुरोप्यस्तमितो बभूव। तेनैव सम तद्रहस्यगोपनप्रयोजनमपि। यत' खल्वह कथामिमामामूलादलिपर्ववशजाद्वेदितु युष्मभ्य च निवेदयितु प्राभूवम्।

२४ अथ, अतिप्रभूतोऽपि चोरसचितो धनराशि कालेन क्षीणता गत —इत्यालोच्य स्मरामि भगवतो व्यासस्य वचनम्—

सर्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः।
संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं च जीवितम्॥ ४३॥

इति समाप्तेय चोरचत्वारिंशी नाम कथा।

NOTES

Chapter I Paragraph 1 सर्वं तरति कोशवान्—a rich man can surmount any difficulty 2 दृश्यता इ—to be seen 3 एभि दस्युभि भाव्य—these must be bandits 5 प्रकाशता इ—to be lit up 12 भयाय न सवृत्त—caused no fear **II** 4 वृक्षच्छेदनेन प्रयोजन न स्यात्—there would be no need of cutting trees मनोरथै सपत्तव्यम्—the desires shall be realised 7 धनेन मानतो ज्ञातेन किं ?—what is the good of knowing the amount of money ? मम अर्थ सपद्येत—my purpose will be served त्व कालप्रतीक्षा कारिता—you were made to wait **III** कोटिद्वयोपेत धनु लक्षाय प्रणत—furnished with the two ends, the bow bent for hitting the mark, the other implied sense being—possessed of two crores of Rupees, the bow bent to aim at (securing) a lac (more) 1 अनुगृहीतास्मि भवत्या मान ददत्या—I thank you for your lending me the measure 8 जातस्याजनन नास्ति—there is no undoing what has been done **IV** 3 चिर अस्थास्यत्—would have long stopped there 5 मन्त्र अस्य न उपस्थित—the spell did not occur to him 8 समुचित स्थानमिति कृत्वा—taking it for the right place 11 द्विधा कल्पनीय—should be cut in two **V** 3 एतद् देवरोक्तम् जात—the moment they were heard, the words of her brother in-law dispelled her doubts and comforted her **VI** 4 तस्य सुप्रात आशशसे—wished him Good-morning तस्य सतोष न अहीयत—contentment never left him

10 प्रीतये सवृत्त—gave delight मा अस्त गम=मा अस्तम् (अ) गम=मा अस्त गच्छ The stanza means—Do not become a non entity among the people, but gain celebrity by your deeds Remain not at the lowest, neither low, nor even in the middle, but remain top most widely known **VII** 2 प्राणान् अपि रक्षितव्य—a man should preserve from loss, his money even by endangering his life प्रत्यर्पयितु किल उद्यत—prepared as it were to give back न अर्थं ते सपादयितु मया पार्यते—it is beyond my power to do your business 12 पारितोषिक लम्भनीय—should be given the reward 13 त हातु न उदसहत—could not lose it 16 बहु उपकृत त्वया मे—I thank you much **VIII** 4 शकाविषयता न आपन्ना—were not suspected **IX** 10 इह वसन्त मा सोढु अर्हसि—please allow me to stay here 12 त्वया प्रविश्य गृहमिद सनाथीकरणीय—do me the favour of entering the house पेय पक्त्वा धारय—keep ready the cooked drink **X** 2 अन्यदास्या उच्चै क्रोष्टव्य—another maid would have cried aloud 6 पेय मन्द क्वथत् धारयेत्—would keep the broth simmering 8 प्रबन्ध फलेन वञ्चित—the plot proved fruitless 9 परमार्थतो गृहीत—was truly known 11 तेषा बोध परिहरन्ती—lest she should rouse them अप्रतिबोधाय तेषु सुप्तेषु—when they went to sleep never to wake again 17 शेष न धारयेत्—should not suffer the remainder to remain त्वया अवहितेन स्थातव्य—you should be on your guard **XI** कार्यंत हितपरा दृश्यन्ते—appear friendly when it suits their purpose 4 पण्यशालया मम कार्य—I am in need of a shop 6 मिथ वयस्यभावमिव पुपुषतु—behaved somewhat friendly towards each other 7 सभाषणेन अवस्थिता—stayed talking

14 प्रस्थातु किल उत्तस्थौ—rose as if to depart XII 8 रञ्जनाय क्रमेयाता—would serve to amuse 15 नचापि न शोभते—does not fail to shine यस्मिन् यथा etc साधुना—with goodness The stanza means —It is a duty of a man to behave towards another as he does towards himself A dishonest person should be dealt with cunningly and an honest person should be dealt with fairly

---

Glossary of difficult words

अकाण्डमरण—sudden death
अकालहीन—without loss of time
अगदभिषज् *m* —a physician
अङ्गारकारक —a charcoal-burner
अनन्तर *adj* ——adjacent, next
adv –Then, after that
अनुगतदासीभाव *adj* —slave for-ever
अनुतिष्ठासु—wishing to per-form
अनुरुध्य *ind* –in pursuance of
अन्ध तमस—pitchy darkness
अन्वय —a race, a line
अमल—pure, honest
अमेध्य—feces, filth
अर्थ् with प्र—to request, to seek
आकार —expression of the face
आततायिन् *adj* —a despera-do, one reckless of his life.
आधि —anxiety
आरा—a shoe-maker's awl
इतोमुख—*adj* —facing this direction
उदारचरित—generous
उन्मूलयति—*cl* 10 —to root out, to pain extremely
उपरोध —disturbance, in-convenience
उपस्कर —an article of furni-ture
एकायनगत—bent upon a sin-gle object
कण्ठगत—known by heart
कतिमुद्र—consisting of how many coins ?
कर्मशाला—a work-shop
कल्प —a proposal, scheme
काकतालीयवत्—accidentally
कालकला—a short space of time
कियता–अपि—to some extent
कुडव —a measure of grain
कुतू *f* –leather vessel for oil.

कृ with सम्—to prepare, to cook
कृत्यभार—responsibility
कृपण—wretched, poor
कृष्–कर्षति—to lead
क्षति *f*–harm, loss
क्षय—ruin, a house
क्षिप् with आ–to cut short, to interrupt
क्षिप् with सम्—to reduce, to lessen
क्षीरकण्ठ—too young, infant
क्षौम—silk *adj*—made of silk
गम् *caus*—to bespeak, to indicate
गर्भेश्वर—born rich
गैरिक—a red mineral, गेरु
गो *f*—a cow, speech, an organ of sense
गो *m*—a bull
चक्र—a mutitude
चर् *caus*–with वि–to think, to hesitate
चर्मसेविन् *m*—a cobbler
चल् with उद्–to set off
चापल—rashness, officiousness
चेष्टित—a deed, feat
छन्द—a whim, pleasure
छद्मबहुल—deceitful
छद्ममुख—a mask
जतु—lack
जात—entirety, the whole
जातरूप—gold
जिज्ञासा—search, quest
जिजीविषु—wishing to live
जुष्–जुषते—to enjoy, to take
ज्ञा with अभि—to recognize
ज्ञा with प्रति—to promise, to vow, to declare solemnly
झम्पा—a *jump*, a leap
तार्क्ष्य—a vulture
तिरोहित—vanished, out of sight
त्रपु—tin
दुरूह—difficult to guess, inconceivable
दृति *f*—leather
दृश् with उद्–to expect, to foresee
देशिक—a teacher
द्वारफलक—a door-leaf
धनग्रन्थि—a purse for money

धा with अति-स—to deceive, to over-reach
with स नि–to be present or near
with स वि–to prepare
धूमवर्ति *f*—a cigar
धूमायते (a नामधातु)—to give out fumes
नाम *ind*—by name, surely, falsely
निकृति *f*—knavery, a trick
निचय—a store, a heap
निदर्शन—an illustration, an example
नियन्तृ *m*—a driver
निर्वर्तन—carrying out
निर्वापयति *caus*—to put out
निर्विशेष—the same as, not different, equal
निलय—a hiding-place
निषेध—prohibition
निस्त्रिंश—cruel, merciless
नि श्रेणि *f*—a ladder
नी with उद्—to infer
पद् with प्रति—to do, to act
पराभ्यूह—the being guessed by another
परिग्रह—a possession, a wife
परिच्छेदक्षम—measurable
परिवृढ—a leader
पश्चिम—hinder, lying at the back
पाटव—skill, healthy condition
पालयति with प्रति—to wait for
पुरुषार्थ—man's efforts
पेशलोदार—sweet and generous
प्रकाश—open, known
प्रकाशलब्ध—open, not concealed
प्रच्छन्नघातक—an assassin
प्रजावती—a brother's wife
प्रतिपत्ति *f*—a remedy, a measure
प्रतिश्रवण—a promise
प्रत्यय—a belief, conviction
प्रत्यादेश—refusal, reluctance
प्रत्यायन–convincing another
प्रपात—a precipice, cliff.
प्रसन्न—pleased, right, suitable.

प्रसेविका—a bag or purse
प्रस्ताव—an introduction
प्रह्व—bent towards, favourable to
प्राकार—a rampart, a wall
प्रेतसंस्कार—the funeral
फूत्कार—sobbing
बहुल—full of, replete
बाढ *adj*—firm, strong
ind—yes
°ब्रुव *adj*—in name only, unworthy
भट्टारक—a king, the sun
भल् with नि *cl* 10—to observe minutely
भस्त्रिका—a leather bag
भुजिष्या—a female slave
भू—with प्र—to be able, to command, to have mastery over
भूरिलाभ—at a great profit, profitably
मण्डलाग्र—a dagger, poniard
मनीषित—the desired object, desire
महानस—the kitchen
मात्रा—a small quantity, any potent medicine of a particular shape
माया—fraud, deceit
मायावणिज्—a false merchant
मारजनि *f*—a proper name
मार्गण—search, inquiry
मुखर—a leader
मुखस्यूत—the corn-bag for the horse
मूर्धन्य—capital, excellent
यत् *caus* with निर्—to revenge, to pay back, retaliate
यदिकिल—perchance
यवस—grass, fodder
यातायातानि *plu*—going to and fro
यावत्सूक्ष्म—as accurate as possible
युगपर्यय—the revolution of an age
रम् with उप—to stop, to die
रसायन—a tonic, an invigorating medicine
रुच्य—palatable
लक्ष्मन् *n*—a mark, sign

वनराजि *f*—a growth or line of trees
वसावर्ति *f*—a wax candle
वस्तुत —actually, in fact
वाच्य—censurable
वाग्व्यवहार —an oral discussion
विडम्बयति (*cl* 10)—to mock
विधिवत्—formal, regular
विपणि *f*—a market
विपर्यय —the reverse of a thing
विमनायत्ते (a नामधातु)—to be sad
विपुलावकाश—spacious, wide
विश् with स—to sleep
विशेष —a particular, or special feature
विष् with परि *cl* 3 *U*—to serve as food
वृज् with आ *caus*—to win over
वृत् *causal* with वि परि–to revolve in the mind, to think over
वेदिका—a raised piece of ground, a dais
व्यतिकर —an incident

व्यवसायिन् *m*—a merchant
व्यवहित—hidden, intercepted
व्याक्षिप्त—distracted, uneasy
शिलोच्चय —a hill
शी with अनु—to repent
श्रु with आ—to obey
सविभाग —a share
सशय —a doubt, danger, risk
सकेतस्थान—a meeting-place
सनद्ध—prepared, ready
सपन्न—fulfilled, rich
सम—at the same time
सर्वात्मना—whole-heartedly
सविध—vicinity
साटोप—pompous, imposing
साधारण—common
साहसिक —a desperado, a reckless fellow
सिद्धार्थ—who has gained his object
सुस्मूर्षित—tried to be recollected
सूर्योढ—brought by the Sun, arrived at sun-set
स्कन्दराज —the god of robbers

स्तेयार्ह—fit to be stolen

स्था-तिष्ठति—to stop while walking

स्नेह—affection, oil

हञ्जे—a vocative particle

हृ with अभ्यव—to eat

,, with व्यव—to deal

,, with व्या—to speak
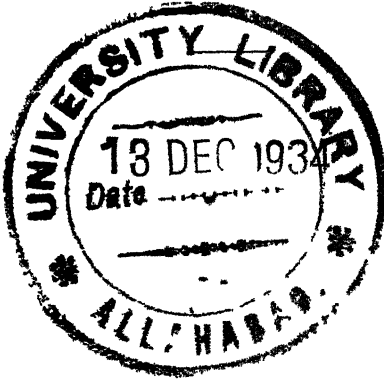
Printed by M N Kulkarni at the Karnatak Printing Press
318 A Thakurdwar Bombay No 2
and
Published by A W Barke- Manager Messrs Longmans
Green & Co Ltd 53 Nicol Road Bombay